

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA ZAMOŚĆ

NA LATA 2015 – 2018

grudzień 2014

Opracował:
Piotr Najmajer

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	4
1.1. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	5
1.2. CEL OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	5
2. UWARUNKOWANIA FORMALNO–PRAWNE, INSTYTUCJONALNE I PROGRAMOWE FUNKCJONOWANIA OCHRONY ZABYTKÓW W MIEŚCIE ZAMOŚĆ	7
2.1. USTAWY REGULUJĄCE PROBLEMATYKĘ OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI	7
2.2. STRATEGICZNE CELE POLITYKI PAŃSTWA W SFERZE OCHRONY ZABYTKÓW	14
2.3. PROBLEMATYKA OCHRONY ZABYTKÓW W SYSTEMIE ZADAŃ STRATEGICZNYCH, WYNIKAJĄCYCH Z KONCEPCJI PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA KRAJU	17
2.3.1. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE WYNIKAJĄCE Z PLANU ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO – WYCIĄG	17
2.3.2. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE WYNIKAJĄCE Z WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM - WYCIĄG	22
2.3.3. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE WYNIKAJĄCE ZE „STRATEGII ROZWOJU MIASTA ZAMOŚĆ”	27
3. DZIEDZICTWO KULTUROWE MIASTA ZAMOŚĆ	30
3.1. RYS HISTORYCZNY	30
3.2. ZASOBY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA ZAMOŚĆ	35
3.2.1. ROZWÓJ UKŁADU URBANISTYCZNEGO	35
3.2.2. NAJCENNIJSZE OBIEKTY ZABYTKOWE	37
3.2.3. ZABYTKI NIERUCHOME Z TERENU MIASTA ZAMOŚĆ WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO	50
3.2.4. OBIEKTY OBJĘTE GMINNĄ EWIDENCJĄ ZABYTKÓW	50
3.2.5. ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE	50
4. ANALIZA STRATEGICZNA SWOT	53
5. CELE I DZIAŁANIA W ZAKRESIE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO NA LATA 2015-2018 DLA MIASTA ZAMOŚĆ	55
5.1. PRIORYTETY I CELE OPERACYJNE	55
5.2. CELE I DZIAŁANIA USTALANE W PROGRAMIE OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA ZAMOŚĆ NA LATA 2015-2018	57
5.2.1. PRIORYTET 1. ZACHOWANIE I OCHRONA STAREGO MIASTA – MIEJSCA WPISANEGO NA LISTĘ ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA UNESCO	57
5.2.2. PRIORYTET 2. UTRZYMANIE I WYEKSPONOWANIE ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POZA OBSZAREM WPISU NA LISTĘ ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA UNESCO	60
5.2.3. PRIORYTET 3. USPRAWNINIENIE ORAZ WDROŻENIE FINANSOWYCH I PRAWNYCH MECHANIZMÓW DOTYCZĄCYCH OCHRONY ZABYTKÓW	61

5.2.4. PRIORYTET 4. PODNOSZENIE ŚWIADOMOŚCI SPOŁECZEŃSTWA I PROMOCJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	62
5.3. MONITORING REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	63
5.4. INSTRUMENTARIUM GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	63
5.4.1. INSTRUMENTY PRAWNE	63
5.4.2. INSTRUMENTY KOORDYNACJI	63
5.4.3. INSTRUMENTY FINANSOWE	64
5.4.4. INSTRUMENTY SPOŁECZNE	64
5.4.5. INSTRUMENTY KONTROLNE	64

1. WSTĘP

Zamość to trzecie pod względem liczby mieszkańców miasto w województwie lubelskim. Zamieszkuje je około 65 tysięcy osób. Miasto pełni rolę ośrodka regionalnego, w którym działają oddziały Lubelskiego Urzędu Wojewódzkiego, Urzędu Marszałkowskiego, Sądu i Prokuratury, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, które swoim zasięgiem działania obejmują obszar dawnego województwa zamojskiego oraz powiaty janowski i krasnostawski. Do końca 1998 r. Zamość był stolicą województwa zamojskiego, obecnie ma status miasta na prawach powiatu oraz jest siedzibą powiatu zamojskiego.

Zamość jest jednym z najcenniejszych zespołów zabytkowych w Polsce. O jego randze świadczy fakt umieszczenia go na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO. Dbłość o oryginalną substancję zabytkową, a także nawiązujący do tradycji, stanowiący dobrą kontynuację sposób rozwoju przestrzennego, powinny stanowić zasadnicze cele polityki władz miasta.

Niniejszy „Program opieki nad zabytkami Miasta Zamość” ma umożliwić planowe i metodyczne działania władz gminnych na rzecz środowiska kulturowego miasta w latach 2014-2018. Pierwsze rozdziały dotyczą kontekstu prawnego związanego z ochroną zabytków, w tym także ustaleń prawa lokalnego odnoszącego się bezpośrednio do tej dziedziny. Następnie opisany jest w skrócie stan środowiska kulturowego miasta. Na podstawie analizy tych danych konstruowany jest następnie harmonogram działań, których realizacja przez władze miejskie powinna zapewnić właściwą dbałość o zabytki.

1.1. PODSTAWA PRAWNA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

I. Rozstrzygnięcia ustawowe:

a) Art. 7, ust. 1, pkt. 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2001 roku, Nr 142, poz. 1591 z późniejszymi zmianami), który mówi, że:

Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy: kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,

b) Art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 163 poz. 1568).

W artykule tym znajdujemy:

Ust. 1: Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

Ust. 3: Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Ust. 4: Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Ust. 5: Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

1.2. CEL OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Gminny program opieki nad zabytkami służy poprawie stanu zachowania środowiska kulturowego. Ustala się w nim rozwiązania organizacyjne i finansowe, jak również edukacyjne i wychowawcze, które mają doprowadzić do osiągnięcia tego celu.

Zgodnie z art. 85 ust. 1 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 163 poz. 1568): *W krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami określa się, w szczególności cele i kierunki działań oraz zadania w*

zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań, a także harmonogram ich realizacji.

Ustawa precyzuje cele sporządzania programów opieki nad zabytkami w art. 87:

1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;*
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;*
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;*
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;*
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;*
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;*
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.*

2. UWARUNKOWANIA FORMALNO–PRAWNE, INSTYTUCJONALNE I PROGRAMOWE FUNKCJONOWANIA OCHRONY ZABYTKÓW W MIEŚCIE ZAMOŚĆ

2.1. USTAWY REGULUJĄCE PROBLEMATYKĘ OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

- 1) ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U., Nr 162, poz. 1568),
- 2) ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2010 nr 75 poz. 474),
- 3) ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 roku – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. Nr 62 poz. 627 i Nr 115 poz. 1229 z późniejszymi zmianami),
- 4) Ustawa z dnia 13 kwietnia 2012 r. o zmianie ustawy – Prawo ochrony środowiska oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2012 nr 0 poz. 460)
- 5) ustawa z dnia 16 października 1991 roku o ochronie przyrody (Dz. U. z 2001 roku, Nr 99, poz. 1079, Nr 100, poz. 1085, Nr 110, poz. 1189 i Nr 145, poz. 1623 z późniejszymi zmianami),
- 6) Ustawa z dnia 13 lipca 2012 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2012 nr 0 poz. 985),
- 7) ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2000 roku, Nr 46, poz. 543 z późniejszymi zmianami),
- 8) Ustawa z dnia 28 lipca 2011 r. o zmianie ustawy o gospodarce nieruchomościami oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2011 nr 187 poz. 1110),
- 9) ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. Nr 80 poz. 717 z późniejszymi zmianami),
- 10) Ustawa z dnia 26 maja 2011 r. o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2011 nr 153 poz. 901)
- 11) ustawa z dnia 7 lipca 1994 roku – prawo budowlane (Dz. U. z 2000 roku, Nr 106, poz. 1126, Nr 109, poz. 1157 i Nr 120, poz. 1268 z późniejszymi zmianami),
- 12) Ustawa z dnia 6 maja 2010 r. o zmianie ustawy - Prawo budowlane (Dz.U. 2010 nr 121 poz. 809)
- 13) Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz.U. 1991 nr 114 poz. 493 z późniejszymi zmianami),

14) Ustawa z dnia 31 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2011 nr 207 poz. 1230).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach określone zostały w ustawach:

- 1) Ustawa z dnia 21 listopada 1996 roku o muzeach (Dz. U. z 1997 roku, Nr 5, poz. 24 z późniejszymi zmianami),
- 2) Ustawa z dnia 29 czerwca 2007 r. o zmianie ustawy o muzeach (Dz. U. 2007 nr 136 poz. 956),
- 3) Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. Nr 85 poz. 539 z późniejszymi zmianami).
- 4) Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o zmianie ustawy o bibliotekach (Dz.U. 2001 nr 129 poz. 1440).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- 1) ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. 1983 nr 38 poz. 173 z późniejszymi zmianami).
- 2) Ustawa z dnia 9 stycznia 2009 r. o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. 2009 nr 39 poz. 307).

W myśl art. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytkiem jest:

nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zgodnie z art. 4 niniejszej ustawy:

Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 3) *zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;*
- 4) *zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;*
- 5) *udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;*

- 6) *przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;*
- 7) *kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;*
- 8) *uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.*

Natomiast w art. 6 stwierdza się, że:

1. ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) *zabytki nieruchome będące w szczególności:*

- a) *krajobrazami kulturowymi,*
- b) *układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,*
- c) *dzielami architektury i budownictwa,*
- d) *dzielami budownictwa obronnego,*
- e) *obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,*
- f) *cmentarzami,*
- g) *parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,*
- h) *miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.*

2) zabytki ruchome będące w szczególności:

- a) *dzielami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,*
- b) *kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,*
- c) *numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,*
- d) *wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,*
- e) *materiałami bibliotecznymi, których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach,*
- f) *instrumentami muzycznymi,*
- g) *wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,*
- h) *przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji,*

3) zabytki archeologiczne będące w szczególności:

a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,

b) cmentarzyskami,

c) kurhanami

d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formy ochrony zabytków określa art. 7:

1) wpis do rejestru zabytków,

2) uznanie za pomnik historii,

3) utworzenie parku kulturowego,

4) ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na mocy art. 16:

Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Uchwała określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia, o których mowa w art. 17 ust. 1.

Wójt (burmistrz, prezydent miasta), w uzgodnieniu w wojewódzkim konserwatorem zabytków, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy.

W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego rada gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem.

Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na terenie których ten park ma być urządzony.

Dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego.

Art. 18:

1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust.1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,*
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków,*
- 3) zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu,*
- 4) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniając opiekę nad zabytkami.*

Art. 19:

1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,*
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,*
- 3) parków kulturowych.*

2. W przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust.1, ustala się w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 20:

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Art. 21:

Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Postanowieniem art. 22, ust. 4:

Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków.

Organizację organów ochrony zabytków reguluje Rozdział 9. W myśl art. 89 organami ochrony zabytków są:

- 1) *minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków,*
- 2) *wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.*

W art. 91 ust. 4 sprecyzowane są zadania, które wykonywać będzie wojewódzki konserwator zabytków. Są to w szczególności:

- 1) *realizacja zadań wynikających z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,*
- 2) *sporządzanie, w ramach przyznanych środków budżetowych, planów finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,*
- 3) *prowadzenie rejestru o wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gromadzenie dokumentacji w tym zakresie,*
- 4) *wydawanie, zgodnie z właściwością, decyzji, postanowień i zaświadczeń w sprawach określonych w ustawie oraz w przepisach odrębnych,*
- 5) *sprawowanie nadzoru nad prawidłowością prowadzonych badań konserwatorskich, architektonicznych, prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i innych działań przy zabytkach oraz badań archeologicznych,*

- 6) *organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,*
- 7) *opracowywanie wojewódzkich planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych oraz koordynacja działań przy realizacji tych planów,*
- 8) *upowszechnianie wiedzy o zabytkach,*
- 9) *współpraca z innymi organami administracji publicznej w sprawach ochrony zabytków.*

Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków - Ustawa z 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2010 r., nr 75, poz. 474)

Od 5 czerwca 2010 r. rozszerzony został zakres form ochrony zabytków. Ustawa o ochronie zabytków z 23 lipca 2003 r. określała następujące kategorie ochrony zabytków: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Ustawa z 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2010 r., nr 75, poz. 474) wprowadza ochronę zabytków poprzez zapisy w decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej oraz decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej. Intencją ustawodawcy było usunięcie luki prawnej w sytuacji, gdy określony obszar nie posiadał obowiązującego planu zagospodarowania przestrzennego, a obiekty zabytkowe na tym terenie nie były chronione w inny sposób. Nowelizacja wyeliminuje sytuacje, w których podejmowano decyzje dotyczące obiektów zabytkowych, nie uwzględniając opinii konserwatorów wojewódzkich.

Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków przewiduje także, że w decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej oraz decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej musi być uwzględniona ochrona zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (wraz z ich otoczeniem) oraz zabytków włączonych do gminnej ewidencji zabytków. Zmienia to charakter gminnej ewidencji zabytków, która staje się dokumentem wiążącym prawnie.

Ustawa zmienia także przepisy prawa budowlanego (art. 39 ust. 3), stwierdzając, że w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów włączonych gminnej ewidencji zabytków (a nie tylko wpisanych do rejestru zabytków), pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Nowelizacja z 18 marca ustala termin sporządzenia przez gminy gminnych ewidencji zabytków na 2 i pół roku od wejścia w życie ustawy.

Ustawa wprowadza także zmiany w zakresie zasad wywozu zabytków za granicę.

2.2. STRATEGICZNE CELE POLITYKI PAŃSTWA W SFERZE OCHRONY ZABYTKÓW

24 czerwca 2014 r. rząd przyjął uchwałę o ustanowieniu „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”, wypełniając w ten sposób przepisy wprowadzone przez ustawę o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jako cel główny „Krajowego programu ...” określono **Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków.**

Jako wyzwanie określono – Dziedzictwo kulturowe stanowi naturalny kapitał dla rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków, stanowi także naturalną podstawę wzmocnienia tożsamości społecznej – cel główny *Krajowego programu* zakłada, poprzez zaplanowane w celach szczegółowych działania, wzmocnienie roli dziedzictwa w życiu społecznym oraz wzmocnienie świadomości roli dziedzictwa dla rozwoju społecznego.

Cel szczegółowy 1 – Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce

Wyzwanie 1 – Uporządkowanie i ujednolicenie stanu wiedzy o zasobie zabytków w Polsce polegające na sporządzeniu kompleksowego raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C), uporządkowaniu rejestru zabytków nieruchomych (księgi rejestru A i C) (usunięcie „martwych wpisów”), opracowaniu diagnozy stanu zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych;

Wyzwanie 2 – wzmocnienie instrumentów ochrony krajobrazu kulturowego wpływające na kompleksowość działań ochronnych i ich integrację z ochroną przyrody.

Kierunki działania:

1. Porządkowanie rejestru zabytków nieruchomych (księgi rejestru A i C).
2. Przygotowanie ratyfikacji Konwencji UNESCO ds. ochrony dziedzictwa podwodnego.
3. Wypracowanie jednolitych standardów działania konserwatorskiego w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków nieruchomych.
4. Wzmocnienie instrumentów ochrony krajobrazu kulturowego.
5. Opracowanie diagnozy prawnej ochrony zabytków ruchomych.
6. Opracowanie kompleksowego raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C).

7. Realizacja badań w ramach AZP na obszarach szczególnie istotnych ze względu na zagrożenia

dla dziedzictwa archeologicznego.

Cel szczegółowy 2 – Wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków

Wyzwanie 1 – Podniesienie jakości zarządzania zabytkami i zarządzania procesami ochrony zabytków wraz z podniesieniem jakości procesów decyzyjnych w administracji dotyczących ochrony zabytków.

Kierunki działania:

1. Zwiększenie efektywności zarządzania i ochrony zabytków poprzez wdrażanie infrastruktury

informacji przestrzennej o zabytkach.

2. Wypracowanie standardów, pozwalających na lepszy przepływ informacji pomiędzy organami

ochrony zabytków a społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną.

3. Podniesienie jakości procesów decyzyjnych w organach ochrony zabytków.

4. Merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków.

Stwierdzono w tym punkcie, że „Samorząd terytorialny odgrywa niezwykle ważną rolę w zakresie ochrony zabytków. Przepisy ustaw samorządowych wyraźnie wskazują, że działania ochronne zaliczone zostały do zadań własnych jednostek samorządu terytorialnego wszystkich szczebli. Jednocześnie najważniejsze zadania powierzone zostały gminom, które odpowiadają m.in. za ewidencjonowanie zasobu zabytkowego, zachowanie krajobrazu kulturowego, jak i odpowiednie gospodarowanie otoczeniem zabytków w procesie planowania przestrzennego. Zwiększeniu efektywności wykonywanych zadań służyć może wsparcie merytoryczne dotyczące zarządzania tym dziedzictwem, tak w formie ogólnodostępnego portalu informacyjnego, jak i bezpośrednich szkoleń i warsztatów dla pracowników jednostek samorządu terytorialnego, a także wsparcie merytoryczne w formie opracowań studialno-dokumentacyjnych..”

Jako zadania zostały przedstawione:

1. Przygotowanie i prowadzenie portalu informacyjnego dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków.

2. Cykl szkoleń dotyczących zarządzania dziedzictwem w samorządzie.

3. Wsparcie samorządu terytorialnego przy tworzeniu dokumentów planistycznych poprzez opracowanie studiów ochrony wartości kulturowych, opracowanie wytycznych dla

tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami oraz zasad przygotowania i treści planu ochrony parku kulturowego.

Cel szczegółowy 3 – Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji

Wyzwanie 1 – zwiększanie dostępu do dziedzictwa i jego aktywna promocja – narzędzia do podnoszenia świadomości społecznej o funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania się wszystkich poziomów tożsamości.

Kierunki działania:

1. Przygotowanie ratyfikacji Konwencji ramowej Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, Faro 2005.
2. Wspieranie budowania świadomości społecznej funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania się tożsamości narodowej i społeczności lokalnych.
3. Promocja zasobu dziedzictwa za pośrednictwem Internetu.
4. Zwiększanie dostępu do zasobu dziedzictwa i ułatwienie jego odbioru społecznego.

2.3. PROBLEMATYKA OCHRONY ZABYTKÓW W SYSTEMIE ZADAŃ STRATEGICZNYCH, WYNIKAJĄCYCH Z KONCEPCJI PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA KRAJU

2.3.1. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE WYNIKAJĄCE Z PLANU ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Wiodące działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego regionu lubelskiego obejmują takie dziedziny, jak:

ochrona miast historycznych

1) Ochrona miast historycznych poprzez:

- ochronę, konserwację, rewaloryzację i rewitalizację historycznej substancji i struktury zabytkowej; w tym rehabilitacja starych zasobów mieszkaniowych, w szczególności:
  - m. Zamość wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa i uznane za Pomnik Historii;
  - Kazimierz Dolny uznany za Pomnik Historii;
  - układy urbanistyczne: Biała Podlaska, Chełm, Czemierniki, Janowiec, Janów Podlaski, Kock, Końskowola, Krasnystaw, Kraśnik, Lubartów, Lublin, Łęczna, Międzyrzec Podlaski, Nałęczów, Opole Lubelskie, Parczew, Puławy, Radzyń Podlaski, Szczebrzeszyn, Tomaszów Lubelski, Urzędów, Wąwolnica, Włodawa i inne wpisane do rejestru zabytków;
- kreowanie wizerunku zespołu zabytkowego jako żywego elementu współczesnego i rozwijającego się miasta (animacja zespołów staromiejskich miast).

rewaloryzacja krajobrazów

2) Rewaloryzacja najcenniejszych założeń kompozycyjnych i krajobrazowych:

- budownictwo obronne:
  - założenia zamkowe: Janowiec, Krupe, Biała Podlaska, Lublin, Kazimierz Dolny, Kodeń, Czemierniki, Janów Podlaski, Kryłów;
  - twierdze: Dęblin, Zamość, pierścień umocnień Twierdzy Brzeskiej;

- system umocnień Linii Mołotowa;
- zespoły rezydencjonalne:
  - o znaczeniu krajowym: Puławy, Klemensów, Radzyń Podlaski, Kozłówka;
  - o znaczeniu regionalnym: Kock, Jabłoń, Łabunie, Lubartów, Dęblin, Opole Lubelskie, Różanka, Orłów Murowany, Świerże.

zabytki sakralne

3) Ochrona zabytkowych założeń sakralnych świadczących o przenikaniu się kultur wschodu i zachodu:

- katedry w Lublinie i Zamościu, kościoły w Piotrowinie, Kazimierzu Dolnym, Uchaniach, Turobinie, Chełmie, Włodawie, Puławach, Kodniu, Lubartowie, Leśnej Podlaskiej, Zwierzyńcu, Gołębiu, Chodlu, kaplica św. Trójcy w Lublinie i Loretańska w Gołębiu, drewniane kościoły w Tomaszowie Lubelskim, Annopolu i Borowicy; zespoły klasztorne w Lublinie, Kazimierzu Dolnym, Radecznicy, Chełmie, Leśnej Podlaskiej, Szczepreszynie i Janowie Lubelskim, założenie kompozycyjno-przestrzenne w Górecku Kościelnym i wiele innych;
- prawosławny zespół klasztorny w Jabłecznej, cerkwie w Hrubieszowie, Szczepreszynie, Chełmie, Włodawie i Dołhobyczowie oraz drewniane w Chłopiatynie, Korczminie, Dłużniowie, Hrebennem;
- cerkiew unicka w Kostomłotach;
- dawne bożnice w Zamościu, Włodawie, Łęcznej, Modliborzycach, Szczepreszynie, Kraśniku (2) i Kazimierzu Dolnym;
- cmentarze żydowskie, m.in. w Hrubieszowie, Szczepreszynie, Józefowie, Biłgoraju, Międzyrzecu Podlaskim, Lublinie i Kazimierzu Dolnym;
- cmentarze tatarskie w Lebiedziewie i Studziance.

obszary archeologiczne

4) Ochrona najcenniejszych obszarów archeologicznych:

- o znaczeniu europejskim: wieża sakralno-obronna w Stołpiu, grodzisko i cmentarzysko w Gródku n/Bugiem, grodzisko w Czerminie, cmentarzysko w Karmanowicach oraz sieć cmentarzysk kurhanowych: Łubcze–Hubinek–Wierszczyca;
- o znaczeniu regionalnym: Chodlik, Leszczyna, Wąwolnica, Górka Chełmska, Trójnia,

Horodyszczce, Gęś, Guciów, Sąsiadka, Posadów, Horodło, Dobryń Duży, Niewęgłosz, Busówno.

ochrona krajobrazu kulturowego

5) Ochrona krajobrazu kulturowego przez:

- opracowanie planu ochrony krajobrazu kulturowego;
- powołanie nowych form ochrony, takich jak parki kulturowe i strefy ochrony konserwatorskiej.

„Plan” zakłada sporządzenie planu ochrony krajobrazu kulturowego dla obszaru województwa, który określi szczegółowe granice ochrony. Niemniej jednak zaproponowano utworzenie 47 parków kulturowych oraz 4 stref ochrony konserwatorskiej. Park kulturowy jest formą ochrony krajobrazu kulturowego mającą na celu utrzymanie i wyeksponowanie ukształtowanych w wyniku działalności człowieka wyróżniających się krajobrazowo terenów z zachowanymi zabytkami charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Wśród proponowanych parków kulturowych są Park Kulturowy Renesansowego Założenia Lokacyjnego Zamościa, Południoworoztoczański Park Kulturowy, Roztoczański Park Kulturowy.

Strefa ochrony konserwatorskiej jest formą ochrony krajobrazu kulturowego o umiarkowanym zakresie ochronnym, mającą zastosowanie na obszarach otaczających cenne obiekty chronione, stanowiących ich otulinę lub na obszarach krajobrazów historycznych. Wykaz proponowanych stref ochrony krajobrazu kulturowego (SOKK): Bystrzycka SOKK, Okrzejska SOKK, SOKK Twierdzy Brzeskiej, Nałęczowska SOKK.

działania proturystyczne

Celem zagospodarowania obiektów historycznych i zasobów kulturowych dla potrzeb turystyki należy podjąć działania obejmujące:

- włączenie do programów rozwoju turystyki: obiektów muzealnych, dawnych budowli obronnych, dawnych zespołów rezydencjonalnych, zespołów sakralnych, zabytków techniki (m.in. hrubieszowska, janowska i nałęczowska kolejka wąskotorowa, wiatraki), budynków użyteczności publicznej, w tym dawnych zajazdów;
- uczytelnienie i zagospodarowanie, w miarę możliwości, historycznych szlaków handlowych jako szlaki turystyczne lub ścieżki rowerowe.

Główne kierunki i priorytety działań w zakresie ochrony obiektów dziedzictwa kulturowego:

ochrona konserwatorska

1) Prowadzenie ochrony konserwatorskiej poprzez:

- konserwację będącą działaniem zmierzającym do permanentnego utrzymania zabytków w stanie gwarantującym zachowanie ich wartości;
- rewaloryzację i adaptację do nowych funkcji;
- „kontynuację”, tj. tworzenie współczesnego otoczenia zabytków w nawiązaniu do tradycji.

Dla obiektów i zespołów objętych ścisłą ochroną konserwatorską (wpisane do rejestru zabytków) ustala się:

- zachowanie zabytków w ich obecnej formie przestrzennej wraz z ich najbliższym otoczeniem;
- utrzymanie w miarę możliwości pierwotnych funkcji obiektów zabytkowych (dopuszcza się możliwość dokonania zmian w sposobie użytkowania, o ile zostaną zaakceptowane przez służby konserwatorskie);
- użytkowanie gwarantujące zachowanie i utrzymanie zabytku;
- przywracanie, w miarę możliwości, utraconych wartości obiektom przy poprawie standardu funkcjonalnego i technicznego;
- zagospodarowanie terenów otaczających w sposób zgodny z zabytkowym charakterem obiektu;
- zagwarantowanie stref ochrony krajobrazowej i osi widokowych, stref ekspozycji i stref obserwacji archeologicznej;
- pozyskiwanie inwestorów zainteresowanych zagospodarowaniem i rewaloryzacją obiektów zabytkowych.

Dla obiektów i obszarów posiadających wartości zabytkowe, chronionych poprzez plany miejscowe, ustala się:

- zachowanie, w miarę możliwości, w celu utrzymania tożsamości kulturowej miejsca;
- użytkowanie gwarantujące zachowanie i utrzymanie zabytku;
- w przypadku koniecznej rozbiórki obiektu opracowanie dokumentacji fotograficznej i skróconej inwentaryzacji architektonicznej w celu uzyskania zgody na rozbiórkę;

- obejmowanie ochroną na mocy miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (prawo lokalne);
- eksponowanie obiektów w krajobrazie i odpowiednie zagospodarowanie terenów otaczających;
- zachowanie istniejących stref ochrony krajobrazowej i osi widokowych;
- podnoszenie jakości funkcjonalnej i technicznej obiektów.

harmonijny krajobraz kulturowy

2) Kształtowanie harmonijnego krajobrazu kulturowego poprzez:

- opracowanie planu ochrony krajobrazu kulturowego;
- powołanie nowych form ochrony krajobrazu;
- kontynuowanie tradycyjnych form osadnictwa;
- utrzymanie regionalno-historycznej skali i struktury jednostek osadniczych;
- skupianie zabudowy na zasadzie dogęszczania istniejącej struktury jednostek osadniczych przy kontynuowaniu historycznego układu i charakteru;
- otaczanie wysoką zielenią obiektów dysharmonijnych;
- ograniczania napowietrznych linii energetycznych i telekomunikacyjnych na rzecz sieci podziemnych w otoczeniu obiektów i zespołów zabytkowych;
- kształtowanie form zabudowy nawiązujących do tradycyjnego budownictwa;
- utrzymanie obiektów małej architektury współtworzących walory krajobrazu kulturowego.

tradycja i tożsamość kulturowa

3) Utrzymanie ciągłości tradycji i tożsamości ludności poprzez identyfikację z miejscem zamieszkania. W tym celu należy chronić wszelkie przejawy działalności kulturowej i kulturotwórczej, przetrwać tradycje, obrzędy, strój ludowy oraz współczesne formy kontynuacji tradycji lokalnych.

Stworzenie warunków ochrony i promowania dziedzictwa kulturowego regionu lubelskiego, jako miejsca spotkań dwóch najważniejszych kulturalnych tradycji europejskich – Wschodu i Zachodu, jest jednym z celów strategii rozwoju województwa.

Realizacji tego celu posłużą między innymi:

- utworzenie Lubelskiego Centrum Spotkania Kultur w Lublinie oraz jego oddziałów w Chełmie, Białej Podlaskiej, Włodawie, Hrubieszowie i Tomaszowie Lubelskim;
- powołanie Transgranicznego Centrum Informacyjnego Kultury w Lublinie;

- utworzenie Domu Europy – Centrum Wymiany Międzyregionalnej w Lublinie;
- powołanie Centrum Promocji Kultury Lubelszczyzny w Lublinie i jego ośrodków terenowych w Zamościu, Chełmie, Białej Podlaskiej i Puławach;
- utworzenie Wojewódzkiego Ośrodka Animacji i Informacji Kulturalnej w Lublinie.

aktywność kulturalna

Wiodącym celem jest rozwój aktywności kulturalnej poprzez:

- utrzymanie istniejących instytucji kultury (filharmonia, teatr muzyczny, orkiestra włościańska, teatr dramatyczny, instytuty, ośrodek telewizyjny, rozgłośnie radiowe, wydawnictwa, biblioteki, kina i inne);
- utworzenie sieci ośrodków informacji i instytucji kultury m.in.:
  - Wojewódzkiego Systemu Informatycznego Bibliotek Publicznych w Lublinie;
  - Ośrodka Kultury Żydowskiej w Zamościu;
  - sieci domów kultury na szczeblu powiatowym;
  - sieci domów kultury we wszystkich gminach;
  - innych – według potrzeb.

2.3.2. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE WYNIKAJĄCE Z WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM - WYCIĄG

Celami „Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami ...” są:

Cel strategiczny I. Wzmocnienie potencjału dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego jako elementu rozwoju społeczno – gospodarczego regionu.

Cel operacyjny 1. Ochrona zabytków materialnych i opieka nad zabytkami materialnymi.

Priorytet 1 Kształtowanie krajobrazu kulturowego - zintegrowanie ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego oraz środowiska przyrodniczego.

Działanie 1 Działania na rzecz podnoszenia świadomości społeczeństwa na temat wartości opisywanych pod pojęciem krajobrazu kulturowego.

Działanie 2 Promowanie wobec jednostek samorządu terytorialnego nowoczesnej formy ochrony krajobrazu kulturowego w postaci parku kulturowego.

- Działanie 3** Działania na rzecz powstrzymania na obszarach województwa lubelskiego degradacji krajobrazu kulturowego, jego zachowania oraz wyeksponowania jego wartości estetyczno - widokowych.
- Działanie 4** Monitoring i aktualizacja uregulowań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w dokumentach strategicznych jednostek samorządu terytorialnego.
- Działanie 5** Działania na rzecz opracowania gminnych programów opieki nad zabytkami.
- Priorytet 2** Rozwój działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w celu zahamowania procesów ich degradacji i poprawy stanu zachowania.
- Działanie 1** Stała ochrona wartościowych układów przestrzennych: urbanistycznych i ruralistycznych na obszarze województwa lubelskiego.
- Działanie 2** Działania zmierzające do polepszenia stanu zachowania zabytków na obszarze województwa lubelskiego, ze szczególnym uwzględnieniem budownictwa drewnianego, zabytków i obszarów przemysłowych i wojskowych.
- Działanie 3** Zakończenie prac nad gminnymi ewidencjami zabytków.
- Działanie 4** Upowszechnianie mechanizmu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organy stanowiące jednostki samorządu terytorialnego na zasadach określonych przez te jednostki.
- Działanie 5** Intensyfikacja kompleksowych działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami pozostającymi w posiadaniu jednostek samorządu terytorialnego.
- Priorytet 3** Wprowadzanie nowoczesnych form w zarządzaniu, organizacji i działalności instytucji muzeów, muzeów na wolnym powietrzu oraz innych instytucji o charakterze muzealnym.
- Działanie 1** Promocja instytucji muzeum jako narzędzia ochrony zabytków i miejsca wypracowywania wzorca opieki nad zabytkami.
- Działanie 2** Wykorzystanie nowoczesnych technologii w działalności statutowej muzeów w celu przyciągnięcia odbiorcy.

Priorytet 4 Aktywizacja społeczeństwa w celu wykorzystywania zabytków dla celów społeczno – ekonomicznych.

Działanie 1 Podnoszenie poziomu świadomości wartości krajobrazu kulturowego jako elementu niezbędnego do rozwoju przemysłów czasu wolnego.

Działanie 2 Tworzenie mechanizmów włączających dziedzictwo kulturowe w nowoczesny obieg gospodarczy: przemysłów czasu wolnego i przemysłów kultury.

Cel operacyjny 2. Ochrona **niematerialnego** dziedzictwa kulturowego.

Priorytet 1 Zachowanie autentycznego regionalnego dziedzictwa kulturowego.

Działanie 1 Przyjęcie i upowszechnianie wyróżnika autentyczności regionów Lubelszczyzny.

Działanie 2 Pogłębianie form współpracy środowiska naukowego z samorządami w procesie ustalania autentycznych regionalnych wartości kulturowych.

Działanie 3 Wspieranie aktywności lokalnej w działaniach mających na celu uświadomienie wagi niematerialnego dziedzictwa kultury dla zachowania własnej tożsamości i znaczenia opieki nad tym dziedzictwem.

Działanie 4 Prowadzenie planowych działań wspierających dziedzictwo niematerialne oraz włączanie jego ochrony do różnych programów edukacyjnych.

Działanie 5 Realizowanie studiów naukowych dotyczących ochrony dziedzictwa niematerialnego, zwłaszcza zagrożonego.

Działanie 6 Wspieranie programów badawczych dotyczących dziedzictwa, zapewniających archiwizację i udostępnienie ich efektów.

Działanie 7 Tworzenie możliwości przekazywania przez twórców ludowych swej wiedzy, umiejętności i doświadczeń zawodowych młodemu pokoleniu.

Działanie 8 Wspieranie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Działanie 9 Kontynuacja prac badawczych i dokumentacyjnych zmierzających do stworzenia pełnej inwentaryzacji zasobów niematerialnych dziedzictwa kulturowego.

Działanie 10 Staranie o umieszczenie wybranych zabytków na europejskiej i światowej liście dziedzictwa kulturowego.

Działanie 11 Inspirowanie organizacji imprez kultywujących regionalne dziedzictwo kultury niematerialnej.

Priorytet 2 Zarządzanie niematerialnym dziedzictwem kulturowym, ze szczególnym uwzględnieniem działań zorientowanych na wymiar ekonomiczno-społeczny.

Działanie 1 Stwarzanie dogodnych warunków do rozwoju przemysłów kultury jako drogi przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i wzrostowi gospodarczemu:

Działanie 2 Wzmocnienie działań związanych z rozwojem usług turystycznych na terenach wiejskich nie objętych do tej pory takimi programami.

Działanie 3 Aktywny marketing niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jako niepowtarzalnej atrakcji turystycznej województwa.

Działanie 4 Propagowanie publikacji regionalnych oraz wydawnictw popularyzujących dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny.

Cel strategiczny II. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny w działaniach promocyjnych i edukacyjnych wpływających na rozwój społeczno – ekonomiczny.

Cel operacyjny 1. Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny.

Priorytet 1 Pogłębianie wiedzy społeczeństwa o dziedzictwie kulturowym w celu podniesienia jego świadomości, wrażliwości i aktywności w tym zakresie.

Działanie 1 Pogłębianie wiedzy o materialnym dziedzictwie kulturowym i idei jego ochrony przy użyciu nowoczesnych technologii, mediów oraz różnorodnych form edukacji społecznej.

Działanie 2 Popularyzacja akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego do wzmacniania społecznej świadomości mieszkańców Lubelszczyzny.

Działanie 3 Wspieranie działań edukacyjnych o charakterze regionalnym związanych z ubieganiem się Lublina o tytuł Europejskiej Stolicy Kultury 2016.

- Działanie 4** Edukacja użytkowników i właścicieli obiektów zabytkowych w zakresie zasad konserwatorskich: profilaktyki, etyki, i zabezpieczeń obiektów zabytkowych przed kradzieżą, pożarami, powodzią itp.
- Działanie 5** Wspieranie organizowania praktyk studenckich i staży, mających na celu dokumentowanie zasobu dziedzictwa kulturowego województwa.
- Działanie 6** Edukacja na rzecz dialogu międzykulturowego w oparciu o dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny.

Cel operacyjny 2. Promocja dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny.

Priorytet 1 Promowanie zasobów dziedzictwa materialnego i niematerialnego na rzecz wzmocnienia rozwoju społeczno - ekonomicznego województwa.

Działanie 1 Rozwijanie nowoczesnych form promocji województwa wykorzystującej bogactwo dziedzictwa materialnego i niematerialnego jako czynnika rozwoju społeczno – ekonomicznego.

Działanie 2 Promocja istniejących szlaków kulturowych oraz propagowanie ich tworzenia jako istotnych działań dla promocji regionu.

Działanie 3 Promocja turystyki kulturalnej poprzez organizację międzynarodowych wydarzeń i przedsięwzięć kulturalnych.

Działanie 4 Wzmacnianie współpracy transgranicznej województwa lubelskiego z partnerami białoruskimi i ukraińskimi w zakresie wspólnej promocji.

Działanie 5 Promocja walorów niewykorzystywanych obiektów zabytkowych, jako miejsc dogodnych do nadania im istotnych funkcji społeczno – ekonomicznych.

Działanie 6 Promocja wiedzy społecznej dotyczącej przemysłów kultury jako istotnego potencjału sektora społeczno – ekonomicznego.

Działanie 7 Promocja krajobrazu kulturowego województwa lubelskiego jako atrakcyjnych miejsc dla aktywności filmowej.

2.3.3. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE WYNIKAJĄCE ZE STRATEGII ROZWOJU MIASTA ZAMOŚĆ - WYCIĄG

Celami strategicznymi rozwoju Miasta Zamościa na lata 2007-2015 są:

Cel strategiczny 1: Poprawa i tworzenie wygodnych i atrakcyjnych warunków do zamieszkania i pobytu w mieście.

Jednym z kierunków działań związanych z tym celem strategicznym jest Rewitalizacja zabytkowego budynku Zamojskiego Szpitala Niepublicznego - przeprowadzenie prac konserwatorskich wraz z odtworzeniem oryginalnej elewacji, rekonstrukcji i wymiany dachu w najstarszym budynku szpitala (1886 r.), w którym zlokalizowane są oddział gruźlicy i chorób płuc oraz hematologii,

Cel strategiczny 2: Rozwój zasobów ludzkich i zapewnienie bezpieczeństwa społecznego.

Cel strategiczny 3: Tworzenie warunków dla przyspieszenia wzrostu gospodarczego.

Cel strategiczny 4: Budowanie prestiżu miasta i regionu oraz rozwijanie funkcji turystycznych i kulturotwórczych poprzez wykorzystanie wybitnych wartości historycznych i architektonicznych Zamościa

Kierunki działań:

- rewaloryzacja Bastionu II, rawelinu i fosy z mostem przed Bramą Szczepczeską wraz z zagospodarowaniem terenu (zrealizowana);
- rewaloryzacja Bastionu III oraz muru kurtyny od Bramy Szczepczeskiej do Bastionu III wraz z remontem i adaptacją prochowni oraz realizacją obiektu pod wałem kurtyny na cele kultury - Muzeum Broni (zrealizowana);
- rewaloryzacja XIX wiecznych fortyfikacji ziemnych frontu wschodniego w tym lunety i rawelinu z realizacją zagospodarowania terenu (ciągi piesze, zieleń, mała architektura) i parkingami (zrealizowana);
- wypracowanie przyszłych narzędzi finansowania oraz form organizacyjnych dla dalszych programów rewaloryzacyjnych;
- rewitalizacja Starego Miasta (w tym renowacja i restauracja zabytków, porządkowanie przestrzeni publicznych, uzupełnianie infrastruktury technicznej);
- przygotowanie programu i obiektów na przekwaterowanie lokatorów z obiektów podlegających rewitalizacji;

- zagospodarowanie turystyczne Starego Miasta (trasy spacerowe, place, w tym zagospodarowanie Rynku Wodnego, itp., odpowiednie oznakowanie miasta) z uwzględnieniem zasad estetyki (dostosowanie wielkości, barw i stylu reklam do historycznego charakteru śródmieścia);
- rewaloryzacja fragmentu obwodu bastionowego twierdzy od Bastionu VII do ul. Okopowej z dwiema Bramami Lwowskimi, mostami, fosą, murem Carnote'a, Kojcem z adaptacją podwalni oraz przestrzeni pod nasypem wału do funkcji kultury - Galeria Sztuki Współczesnej, realizacja Teatru Muzycznego wpisanego w obwód fortyfikacji ziemnych frontu wschodniego;
- rewaloryzacja Pałacu Zamoyskich;
- rewaloryzacja Akademii Zamojskiej;
- oznakowanie turystyczne miasta,
- wspieranie kultywowania kultury niematerialnej (wystawy, festiwale, konkursy, konferencje, itd.),
- wsparcie dla obiektów muzealnych, galerii i innych instytucji kultury,
- organizowanie trwałego i sprawnego systemu marketingu (promocji) miasta,
- opracowanie strategii promocji Miasta,
- systematyczne poszukiwanie nowych form promocji dóbr i produktów turystycznych w mieście,
- wykreowanie i wypromowanie marki ZAMOŚĆ,
- przeprowadzenie kampanii bilbordowej i telewizyjnej,
- rozszerzanie działalności promocyjnej na nowe rynki,
- pozyskiwanie nowych miast partnerskich oraz wzbogacanie o nowe formy kooperacji z wcześniejszymi partnerami,
- wykreowanie i promocja zintegrowanego produktu turystycznego „Zamość i Roztocze”,
- wykonanie prezentacji multimedialnej miasta.

3. DZIEDZICTWO KULTUROWE MIASTA ZAMOŚĆ

3.1. RYS HISTORYCZNY

Rzadko się zdarza, aby historia miasta tak mocno była związana z jednym człowiekiem, tak jak to było w przypadku Zamościa i jego założyciela Jana Zamojskiego. Urodził się w 1542 r. w dworze obronnym w Skokówce, zwanym zameczkiem. Jego rodzicami byli Stanisław, kasztelan chełmski i Anna z Herburtów. W 1551 r. Stanisław Zamoyski przeszedł na kalwinizm i doprowadził do przejścia syna na to wyznanie. Przyszły hetman uczył się w Krasnymstawie, a następnie studiował w Paryżu, w Strasburgu, a w końcu w Padwie. W Padwie dokonał konwersji na katolicyzm. W 1563 r. został wybrany rektorem Akademii Padewskiej. Tam też napisał po łacinie swe dzieło *De Senatu Romano Libri II*, porównujące zasady konstytucyjne republiki rzymskiej do ustroju Rzeczypospolitej Polskiej. Po powrocie do kraju został sekretarzem króla Zygmunta II Augusta. Brał udział w porządkowaniu archiwum koronnego na Wawelu. Po śmierci Zygmunta Augusta w 1572 r., Zamoyski był zwolennikiem elekcji *virilim*, tzn. wyboru króla przez ogół szlachty.

W czasie I bezkrólewia popierał Henryka III Walezego, który został obrany królem w 1573 r. Po ucieczce Walezego 1575 r. przeciwstawił się stronnictwu prohabsburskiemu i poparł Stefana Batorego. Z jego inicjatywy wybrano na króla Annę Jagiellonkę i przydano jej za małżonka Stefana Batorego.

Zamoyski stał się najbliższym politycznym współpracownikiem Stefana Batorego. Król mianował go kanclerzem wielkim oraz hetmanem wielkim koronnym i nadał wielkie dobra ziemskie, dzięki czemu Zamoyski stał się jednym z najbogatszych polskich magnatów. Podczas wojny z Rosją w latach 1579-1582 Zamoyski był obok króla głównym wodzem armii.

Właśnie podczas wojen moskiewskich, w 1580 r., na gruntach wsi Skokówka Jan Zamoyski założył Zamość. Miasto usytuowane zostało na płaskim wzniesieniu nad doliną rozlewisk Łabuńki i Topornicy. W planach przeznaczone było na główny ośrodek ordynacji zamojskiej, utworzonej w 1589 r. Ordynacja powołana została konstytucją sejmową 8 lipca 1589 r. Zgodnie ze statutem ordynacji dzielenie jej oraz dziedziczenie przez kobiety było zakazane. Sejm nakładał na ordynację obowiązek utrzymywania w pogotowiu stałej siły zbrojnej, gotowej do obrony kraju. Każdy nowy ordynat obejmujący władzę w Ordynacji zaprzysięgał w kościele przestrzeganie jej statutu.

Miasto jako siedziba ordynata mieściło w sobie jego rezydencję, Akademię Zamojską założoną w 1594 r., drukarnię, kolegiatę i trybunał dla miast ordynacji. W miarę rozbudowy Zamość stał się ważnym ośrodkiem rzemiosła i handlu. Miasto zostało otoczone fortyfikacjami bastionowymi systemu nowowłoskiego o nieregularnym pięciobocznym kształcie. Fortyfikacje wzmocnione były dodatkowo od południowo-zachodu przez zalew utworzony przez rzeczki Łabuńka i Topornica. Do miasta prowadziły trzy bramy - Lubelska, Szczepreska i Lwowska. Początkowy okres istnienia miasta – czasy Jana Zamojskiego, jego syna kanclerza wielkiego Tomasza oraz pierwszy okres rządów wnuka – Jana „Sobiepana” – charakteryzował się szybkim rozwojem. Do Zamościa oprócz Polaków napływali Ormianie, Żydzi, Grecy.

Miasto odegrało wybitną rolę podczas wielkiego kryzysu I Rzeczypospolitej w połowie XVII w. W początkowej fazie powstania Bohdana Chmielnickiego, po wygranych bitwach pod Korsuniem i pod Piławcami, wojska kozackie w sile kilkunastu tysięcy podeszły 6 listopada 1648 r. pod Zamość. Twierdzy broniło około 4700 ludzi. Podczas oblężenia Kozacy próbowali wykorzystać wadę konstrukcyjną twierdzy – przekopali groblę szczepreską i spuścili wodę ze stawu, odsłaniając południową część fortyfikacji. Brak ciężkiej artylerii uniemożliwił Chmielnickiemu zdobycie miasta. Wobec braku w mieście dostatecznej ilości żywności dla powiększonej przez uciekinierów liczby ludności zdecydowano o zapłaceniu Kozakom okupu, co po kilkunastu dniach zakończyło oblężenie. Zamość i Lwów zatrzymały wówczas pochód Chmielnickiego do centralnej Polski. Do ponownego oblężenia miasta doszło podczas „potopu” szwedzkiego. Wojska szwedzkie dowodzone przez króla Karola X Gustawa i feldmarszałka Douglasa usiłowały na przełomie lutego i marca 1656 r. wymóc poddanie twierdzy. Brak ciężkich armat w armii szwedzkiej uniemożliwił podjęcie poważnych prób zdobycia tak potężnej twierdzy. W 1657 r. wojska siedmiogrodzkie Jerzego Rakoczego nie próbowały nawet rozwijać oblężenia. Zachowanie podczas „potopu” w rękach polskich twierdz w Zamościu, Lwowie i Kamieńcu Podolskim umożliwiło stworzenie na terenie województwa ruskiego, bełzkiego i północnych części krakowskiego i sandomierskiego bazy terytorialnej, z której wyszedł późniejszy kontratak wojsk polskich.

Podczas wojen kozackich, tatarskich, szwedzkich i siedmiogrodzkich zniszczone zostały przedmieścia Zamościa, ucierpiał też handel. Pod koniec XVII w. w Zamościu mieszkały nieco ponad 2000 osoby. Obniżył się też status Akademii Zamojskiej, nie popieranej już w takim stopniu jaka za czasów dwóch pierwszych ordynatów. Następne zniszczenia

dotknęły miasto na początku XVIII w., w czasie wielkiej wojny północnej oraz konfederacji tarnogrodzkiej. W 1704 r. Zamość został zajęty przez Szwedów a w 1715 r. przez Sasów. Po sejmie „niemym” w 1717 r. nastąpiło uspokojenie sytuacji w kraju, rozpoczęła się odbudowa ze zniszczeń. W 1720 r. odbył się w Zamość bardzo ważny dla kościoła grekokatolickiego synod zamojski, który doprowadził do znacznego zbliżenia teologicznego i liturgicznego kościoła unickiego do katolickiego. W 1746 r. przeprowadzono reformę Akademii Zamojskiej, która podniosła poziom nauczania, jednak po I rozbiórce uczelnia została zamknięta przez Austriaków w 1784 r.

Zamość wrócił do Polski, a właściwie do kadłubowego państwa polskiego – Księstwa Warszawskiego – w 1809 r., w wyniku kampanii przeprowadzonej pod dowództwem księcia Józefa Poniatowskiego. Zamość został wówczas po raz pierwszy zdobyty szturmem. Klęska Napoleona w Rosji w 1812 r. i wycofanie się wojsk francuskich i polskich z Księstwa Warszawskiego doprowadziło do ośmiomiesięcznego oblężenia twierdzy przez Rosjan – od lutego do listopada 1813 r. Dowodzony przez gen. Maurycego Hauke garnizon polski poddał się dopiero po utracie nadziei na odsiecz. Bitwa pod Lipskiem 16-19 października 1813 r. przesądziła o klęsce koalicji napoleońskiej, co doprowadziło do podjęcia rozmów skutkujących honorową kapitulacją garnizonu 23 listopada 1813 r. W czasie tego długotrwałego oblężenia w Zamościu uruchomiono nawet mennicę.

Na mocy decyzji kongresu wiedeńskiego z większości ziem Księstwa warszawskiego utworzono Królestwo Polskie, poprzez unię personalną uzależnione od Rosji. W skład Królestwa wszedł także Zamość.

Na początku lat 20. XIX w. rząd Królestwa Polskiego odkupił miasto od Zamoyskich. Przeprowadzono wówczas modernizację fortyfikacji wg projektów gen. Jan Chrzciciela de Grandville Malletskiego. Zbudowano inaczej usytuowane nowe bramy miejskie, poszerzono wał do 25-30 m u podstawy, wzniesiono wzdłuż kurtyn galerie z ambrazurami, zbudowano raweliny, nasypy ziemne przed czołami bastionów (przeciwstraż). Pół kilometra na południe od wałów powstała, służąca jako działobitnia, Rorunda. W strefie 1200 m od murów twierdzy wyburzono wszystkie zabudowania, wprowadzono zakaz budowania obiektów murowanych w odległości do 2400 m od obwarowań. W tej sytuacji powstały nowe osiedla w dalszej odległości od twierdzy – Nowa Osada i Przedmieście Lubelskie. Wiele obiektów uległo rozbiórce (klasztór reformatów i bazylianów, kościół ormiański), inne przebudowano w stylu klasycystycznym, m.in. pałac, kościół pofranciszkański, ratusz, kolegiatę, kamienice. Część z nich przekształcono w koszary i

magazyny wojskowe. W 1822 r. zarząd miasta przeniesiono do Nowej Osady (Nowe Miasto).

W czasie powstania listopadowego (1830-31) twierdza zabezpieczała południowo-zachodni obszar Królestwa Polskiego oraz pełniła rolę bazy dla oddziałów generałów Dwernickiego, Chrzanowskiego i Różyckiego. W lipcu 1831 r. dwunastotysięczny korpus wojsk rosyjskich dowodzony przez generała Kajsarowa rozpoczął blokadę Zamościa przez. Zamość kapitulował 22 października 1831 r. jako ostatni punkt oporu wojsk polskich. W 1866 r. twierdza została skasowana. Odwołano przepisy blokujące zabudowę na obszarze przyfortecznym. Umożliwiło to rozwój przestrzenny miasta, wzrost gospodarczy i demograficzny. Pod koniec XIX w. Zamość liczył ponad 10 000 mieszkańców.

Po wybuchu I wojny światowej wojska austriackie przejściowo zajęły Zamość po bitwie pod Zamościem od 26 do 27 sierpnia 1914 r., jednak dopiero po bitwie gorlickiej, w maju 1915 r., południowo-wschodnie tereny Kongresówki wraz z Zamościem dostały się pod okupację austriacką, która trwała już do końca wojny. W 1916 r. Austriacy doprowadzili do Zamościa linię kolejową.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w listopadzie 1918 r. Zamość wszedł w skład województwa lubelskiego. 28 1918 r. w Zamościu wybuchło komunistyczne powstanie, popierane także przez PPS, żydowski BUND oraz żołnierzy z garnizonu zamojskiego. Zostało ono stłumione przez oddziały wojskowe dowodzone przez majora Lisa-Kuli. Podczas wojny polsko-bolszewickiej, w końcowym okresie bitwy warszawskiej Zamość został okrążony przez 1 Armię Konną Budionnego, która szła ze spóźnioną odsieczą oddziałom Tuchaczewskiego. Zamościa broniło około 3 tysięcy żołnierzy oraz 3 pociągi pancerne. Dowódcą obrony był major Mikołaj Bołtuć. Klęska Armii Konnej pod Komarowem 31 sierpnia uwolniła miasto od zagrożenia.

W okresie międzywojennym Zamość w dalszym ciągu rozwijał się wykorzystując swoje dogodne położenie na szlaku Warszawa-Lublin-Lwów oraz jako centrum handlowo-usługowe dla znacznego obszaru rozciągającego się w promieniu kilkudziesięciu kilometrów wokół miasta. W dwudziestoleciu międzywojennym rozpoczęto renowację niektórych zabytkowych budowli, m.in. Bramy Lwowskiej. 3 lipca 1936 r. renesansowy zespół miejski został wpisany do rejestru zabytków województwa lubelskiego. W latach 1922-1935 w Zamościu mieszkał Bolesław Leśmian, jeden z najwybitniejszych polskich poetów XX w.

Po wybuchu II wojny światowej Zamość został zdobyty przez Niemców 16 września 1939 r. Na mocy tajnych klauzul układu Ribbentrop-Mołotow województwo lubelskie wraz z Zamościem miało przypaść Związkowi Sowieckiemu. Okupacja sowiecka rozpoczęła się 27 września, jednak podpisany 28 września między III Rzeszą a Związkiem Sowieckim układ o granicach i przyjaźni 1939 r. przesunął granice na Bug. Rosjanie wycofali się w początkach października. Około 1/3 zamojskich Żydów ewakuowało się z Rosjanami. Zamojszczyzna była jednym z najbardziej poszkodowanych regionów podczas okupacji. Na jej terenie rozpoczęto realizację *Generalplan Ost* przewidującego m.in. wysiedlenia, eksterminację i germanizację Polaków. W zamojskiej Rotundzie utworzono obóz koncentracyjny, w którym zginęło ponad 8 tysięcy osób. W Zamościu znajdowały się także dwa obozy dla jeńców sowieckich oraz obóz tymczasowy dla wysiedlonych mieszkańców Zamojszczyzny. Reakcją na brutalną politykę Niemców była działalność w wielu oddziałów partyzanckich w okolicach Zamościa. Po wycofaniu się Niemców 25 lipca 1944 r. rządy w mieście i powiecie objął delegat powiatowy rządu emigracyjnego Janusz Antoni Wiącek. Siedziba starostwa mieściła się w ratuszu. Legalne polskie władze urzędowały 10 dni. Sowieckie władze okupacyjne umożliwiły przejście miasta przez organy komunistycznego PKWN. W czasie wojny zginęło ponad 50% mieszkańców Zamościa, w tym większość z 12 tysięcy Żydów.

Po wojnie miasto nadal się rozwijało. Ułatwił to fakt, że jego zabudowania stosunkowo niewiele ucierpiały podczas wojny. Zbudowano nowe osiedla, nastąpił rozwój przemysłu, głównie spożywczego. W latach 1975-1998 Zamość był stolicą województwa. Od 1998 r. Zamość jest miastem na prawach powiatu w województwie lubelskim. W 1999 r., podczas VII pielgrzymki do Polski, Zamość odwiedził papież Jan Paweł II.

3.2. ZASOBY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA ZAMOŚĆ

3.2.1. ROZWÓJ UKŁADU URBANISTYCZNEGO

Układ przestrzenny miasta-twierdzy zaprojektowany przez Bernarda Moranda jest uważany za jeden z najwspanialszych tego typu w Europie. Zamość rozplanowano wg zasad renesansowych traktatów urbanistycznych. Zgodnie z założeniami twórców koncepcji miasta idealnego miało ono być „dobre, piękne i wieczne”. Fortyfikacje miały zapewniać bezpieczeństwo i tym samym długowieczność miasta. Dobro i piękno miały być wyrażone w pięknych formach architektonicznych, w harmonii wszystkich elementów miasta i ich dostosowaniu do stylu życia, potrzeb gospodarczych, społecznych i kulturalnych jego mieszkańców. Zamość, zgodnie z tą koncepcją, spełniał kilka funkcji – mieścił rezydencję władcy, czyli w tym przypadku ordynata, był potężną twierdzą, ważnym ośrodkiem handlu i rzemiosła, szkolnictwa, kultury i nauki – jako siedziba Akademii Zamojskiej oraz drukarni – a także był ważnym ośrodkiem religijnym (kolegiata) i sądownictwa (trybunał dla miast ordynacji zamojskiej).

Bernardo Morando w opracowanym projekcie nawiązał do koncepcji antropomorficznych. Główne osie tego układu to: ulica Grodzka na linii wschód-zachód ("kręgosłup" miasta), biegnąca przez Rynek Wielki ("serce") w kierunku dawnego pałacu ("głowy" miasta), oraz ulice Solna i B. Moranda stanowiące oś poprzeczną na linii północ-południe ("ramiona"). Na osi poprzecznej znajdują się trzy rynki: Rynek Wielki, przez który przechodzą obie osie układu miejskiego, Rynek Solny (na północy), o nieregularnych bokach, oraz Rynek Wodny (na południe od Rynku Wielkiego), będące "organami wewnętrznymi" miasta. Bastiony to z kolei jego "ręce" i "nogi" służące do obrony.

Układ przestrzenny Zamościa miał być pierwotnie oparty na sześcioboku, jednak ze względu na konieczność włączenia w obręb twierdzy rezydencji ordynackiej przyjął ostatecznie formę opartą na siedmioboku. Oprócz rynków pozostałe place to położony w północnej części plac M. Stefanidesa i plac Wolności w części wschodniej (w miejscu rozebranego klasztoru franciszkanów) oraz niewielki plac J. Jaroszewicza koło kościoła św. Katarzyny i gmachu Akademii. Poprzeczny wydłużony plac przed zespołem pałacowym od północy sięgał Akademii Zamojskiej, natomiast na południowym jego krańcu znajdowała się kolegiata. Całość miasta otaczały fortyfikacje z siedmioma narożnymi bastionami.

Ulice tworzyły układ szachownicy. Przy rynkach oraz przy niektórych ulicach postawiono domy podcieniowe. Początkowo część domów w Zamościu była drewniana. Stopniowo zastępowano je jednorodnymi budynkami murowanymi. Kwestie zabudowy regulowane były edyktami ordynacji. Docelowo wszystkie budynki w mieście miały być murowane, powstały nawet wzorcowe projekty budynków autorstwa Bernarda Moranda. Poza obszarem obwarowanym powstały przedmieścia ciągnące się wzdłuż traktu lubelskiego oraz wzdłuż traktu lwowskiego.

Budowę miasta zapoczątkowały już w 1579 r. prace przy pałacu ordynackim oraz arsenale. Budowle te zostały otoczone wewnętrznymi umocnieniami z bastejami w narożach. Miasto szybko się rozwijało dzięki staraniom właściciela oraz dogodnemu położeniu na skrzyżowaniu dróg handlowych znad Morza Bałtyckiego i Warszawy przez Lublin do Lwowa i do Morza Czarnego oraz z Wołynia przez Sandomierz do Krakowa. Do rozwoju miasta przyczyniły się także przywileje Jana Zamoyskiego przyznane miastu wraz z lokacją oraz późniejsze m.in. przyznające prawo osiedlania się w Zamościu ludności obcoplemiennej. W 1585 r. uzyskali je Ormianie, w 1586 r. – Żydzi, a w 1589 r. – Grecy. W 1591 r. stało już 217 domów, a pozostało tylko 26 wolnych działek pod zabudowę. W 1585 r. powstała manufaktura safianów, kurdybanów i kobierców tureckich. Kamienice budowano według kilku projektów, które dostosowane były rodzaju zajęcia i zamożności właścicieli. Wzorcową kamienicę zaprojektował Bernardo Morando. Uzyskała ona akceptację Jana Zamoyski. Następny ordynat, syn Jana, kanclerz Tomasz Zamoyski w latach 1617-1619 ukończył budowę fortyfikacji, natomiast III ordynat Jan „Sobiepan” w latach 1638-1648 zbudował nowy gmach Akademii Zamojskiej. Pod koniec XVII w. Zamość liczył 3 tysiące mieszkańców.

Po włączeniu do Austrii w wyniku I rozbioru w 1772 r. miasto odcięte od naturalnego zaplecza zaczęło podupadać. Kasata zakonów w monarchii austriackiej doprowadziła do opuszczenia zamojskich klasztorów, które popadły w ruinę. Zamknięto w 1784 r. Akademię Zamojską. Niszczało wiele kamienic. Sytuacja zaczęła się polepszać w czasach Księstwa Warszawskiego oraz Królestwa Polskiego, kiedy przywrócono pierwszorzędne znaczenie twierdzy zamojskiej, rozbudowując ją w latach 1821-30. Pełniła ona funkcje militarne do lat 60. XIX w.

Historyczne centrum miasta zachowało w wielkiej mierze układ przestrzenny wytyczony na przełomie XVI/XVII i wypełniony w większości zabudową w ciągu XVII w. Jego zabudowę tworzą głównie kamienice dwu- i trzykondygnacyjne.

W latach 1954-57 i od 1963 r. prowadzone były w Zamościu prace konserwatorskie przy najcenniejszych zabytkach. Prowadzenie ich ułatwiła podjęta w 1974 r. uchwała Rady Ministrów PRL w sprawie renowacji Starego Miasta, mocą której zapewniono odnowie Zamościa finansowanie. W 1992 r. wpisano na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO „Stare Miasto w Zamościu – przykład renesansowej zabudowy miejskiej”. 8 września 1994 r. „Zamość. Historyczny zespół miasta w zasięgu obwarowań XIX w.” został uznany za Pomnik Historii obejmując Stare Miasto wraz z fortyfikacjami ukształtowanymi od XVI do XIX w.

Stare Miasto zachowało swój odrębny przestrzennie charakter, który pierwotnie wynikał z oddzielenia miasta od okolicy pełnym obwodem fortyfikacji oraz terenami zalewowymi i terenami przyległymi do fortyfikacji, na których obowiązywał zakaz stawiania trwałych budowli. Stosunkowo późna demilitaryzacja twierdzy spowodowała rozwój przedmieść wzdłuż dróg prowadzących do miasta, stąd też większość zwartej zabudowy Zamościa rozwijała się na kształt klinów wychodzących na północ i wschód od centralnie usytuowanego Starego Miasta. Nieco podobna sytuacja w większej skali miała miejsce w przypadku Gdańska, gdzie także późno zdemilitaryzowano twierdzę obejmującą historyczne centrum miasta. Wrażenie przestrzennej izolacji Starego Miasta zwiększają tereny zielone otaczające zachowany ciąg fortyfikacji. Z modernizacją twierdzy w latach dwudziestych XIX w. związane jest powstanie osiedli na przedpolach fortecy – Nowej Osady i Przedmieścia Lubelskiego. W XIX w. zaczął się wykształcać quasisipolcentryczny układ przestrzenny, w którym obok Starego Miasta stanowiącego główne centrum układu przestrzennego rozwijały się osady Nowe Miasto, Przedmieście Lubelskie, Karolówka i Zamczysko. Układ ten uległ częściowemu zatarciu z powodu możliwości zabudowania terenów między tymi dawnymi osadami.

3.2.2. NAJCENNIJSZE OBIEKTY ZABYTKOWE

Ratusz

Budowę rozpoczęto w roku 1591. Frontowa elewacja początkowo nie była, oprócz wieży, wysunięta poza północną pierzeję Rynku. Ciągłość pierzei podkreślały podcienia, które posiadał zarówno ratusz jak i kamienice. Około 1605 r. wieżę, której groziło zawalenie, umocniono skarpami. W latach 1639–1651 ratusz rozbudowano na podstawie projektu Jana Jaroszewicza i Jana Wolffa – jego bryła poszerzona została od wschodu i zachodu

oraz wysunięta przed północną pierzeję rynku. Od strony przebudowanych elewacji wschodniej i zachodniej umieszczono podcienia. Dobudowana została także trzecia kondygnacja, zwieńczona attykami oraz małymi wieżyczkami w narożach. Budynek został ozdobiony manierystycznymi ornamentami, pilastrami oraz pustymi niszami między oknami obu pięter i na attykach. Podwyższono również jego wieżę. Jej czworoboczna dolna część niosła ośmioboczną górną. Między ratuszem a kamienicami na zachód od niego poprowadzono ulicę.

W II połowie XVIII w. przeprowadzono kolejne przebudowy. W 1758 r. od frontu dobudowano niewielki odwach połączony z ratuszem. W latach 1767–1770 wybudowano prowadzące do nowego głównego wejścia na I piętrze wachlarzowe, dwuskrzydłowe schody. Przeniesiono do głównego wejścia XVII-wieczny barokowy portal z parteru. Wieża została zwieńczona barokowym hełmem. Na najniższej z ośmiobocznych kondygnacji wieży umieszczono od frontu zegar. Przebudowane zostały attyki ratusza, oraz narożne wieżyczki.

W czasach Królestwa Kongresowego ratusz został przekazany władzom wojskowym (nowa siedziba władz miejskich umiejscowiona została w Nowej Osadzie). Umieszczono w nim więzienie oraz szpital. Zmianie funkcji towarzyszyła przebudowa w stylu klasycystycznym. Zamurowano podcienia, usunięto attyki oraz elementy dekoracyjne. W 1822 r. od strony Rynku Solnego dobudowano więzienie. W latach 1823-25 przebudowano dach ratusza. Kolejna przebudowa miała miejsce w 1854 r. Połączono wtedy wąskimi skrzydłami budynek więzienia przy Rynku Solnym z ratuszem, tworząc wewnętrzny dziedziniec. W 1866 r., po demilitaryzacji twierdzy, do ratusza powróciły władze miejskie oraz zainstalował się policja, sąd oraz biblioteka.

Po odzyskaniu niepodległości, w latach 1937-39 r., dokonano rewaloryzacji i renowacji ratusza według projektu Tadeusza Zaremby. Ratusz uzyskał ponownie manierystyczno-barokową formę z attykami i bogatą dekoracją. Ratusz nie ucierpiał w trakcie II wojny światowej. Po wojnie przeprowadzane były prace remontowe i rewaloryzacyjne. W latach sześćdziesiątych odnowiono elewacje oraz rozebrano odwach. Dalsze prace były prowadzone w latach 2005–2007 oraz w 2010 r. Przywrócono wówczas XVIII-wieczną formę frontowej elewacji ratusza, monumentalnych schodów oraz wieży.

Manierystyczno-barokowe kamienice na Rynku Wielkim

Wśród kamienic na Rynku Wielkim wyróżniają się bogactwem zdobień kamienice ormiańskie w północnej pierzei rynku. Posiadają one podcienia, podobnie jak inne budynki stojące przy Rynku Wielkim.

Kamienica „Pod Madonną” lub „Sołtanowska” (ul. Ormiańska 22) powstała w połowie XVII wieku w miejscu wcześniejszego drewnianego budynku. Dwukondygnacyjny budynek, zwieńczony attykami, posiada bogate manierystyczne i wczesnobarokowe dekoracje, m.in. płaskorzeźbę przedstawiającą Madonnę z Dzieciątkiem deptającą smoka, fryz, oraz obramienia okien wraz z płaskorzeźbami nad nimi.

Kamienica „Pod Małżeństwem” lub „Szafirowa” (Ormiańska 24) została wzniesiona w II ćwierci XVII wieku. Trójkondygnacyjny budynek jest ozdobiony dwoma fryzami oraz płaskorzeźbami mężczyzny i kobiety umieszczonymi między oknami drugiego piętra.

Kamienica „Pod Aniołem”, „Pod Lwami” lub „Bartoszewiczów” (ul. Ormiańska 26) została zbudowana w latach 1632-34 przez Gabriela Bartoszewicza. Fasadę na wysokości drugiego piętra zdobią płaskorzeźby dwóch lwów oraz smoka. W niszy między oknami pierwszego piętra znajduje się figura Archanioła Gabriela. Nad oknami drugiego piętra występuje fryz. Bogato zdobiony jest także pas nad arkadami oraz nad oknami pierwszego piętra. Kamienica wraz z sąsiednimi (nr (24, 28 i 30) jest siedzibą Muzeum Zamojskiego. Kamienice te posiadają bogaty wystrój wewnątrz.

Kamienica Rudomiczowska (ul. Ormiańska 28) została wzniesiona w połowie XVII stulecia w miejscu wcześniejszej drewnianej przez Bazylego Rudomicza, profesora Akademii Zamojskiej. Posiada wyraźne obramienia okien i fryz nad oknami drugiego piętra, oraz wysoką attykę zdobioną pilastrami.

Kamienica Wilczkowska (ul. Ormiańska 30) zbudowana w II poł. XVII wieku przez rodzinę Wilczków. Jest ozdobiona fryzami i płaskorzeźbami od strony Rynku oraz ul. Solnej – Matkę Boską Niepokalanego Poczęcia, św. Jana Chrzciciela udzielającego chrztu Jezusowi Chrystusowi, św. Jana Ewangelistę oraz św. Tomasza z trzema włóczyniami. Okna posiadają bogate obramienia. Elewacja pierwszego i drugie piętra oraz attyka dzielone są pilastrami.

Pałac Zamojskich (ul. Akademicka)

Pałac ordynacki był pierwszym obiektem, jaki zaczęto budować po założeniu miasta. Pierwsza budowa trwała w latach 1579–1586 według projektu Bernardo Morando. Pałac posiadał odrębne mury z bastejami oddzielające go od pozostałej części miasta, miał

formę prostokąta o długości ok. 60 m, dwie kondygnacje, wieżę z tarasem oraz dwuskrzydłowe schody od strony Rynku Wielkiego. Po jego północnej stronie znajdowała się też pierwsza forma zamojskiego arsenału, nieco bardziej przesuniętego na wschód. Nieco później dobudowano za nim, po stronie zachodniej, niewielkie oficyny.

W 1658 r. pałac spłonął i po 1660 r. odbudował go w stylu barokowym III ordynat Jan „Sobiepan”. W latach 1689-1690 został rozbudowany przez Jana Michała Linka.

W latach 1747-1751 przebudowy pałacu w stylu późnobarokowym dokonali Jan Andrzej Bem i Jerzy de Kawe dla VII ordynata Tomasza Antoniego Zamoyskiego. Obniżono wówczas wieżę, usunięto attykę i dekoracje. Pałac został połączony z tylnymi oficynami, a od strony frontowej dobudowano po bokach dwie dłuższe oficyny, prostopadle położone do jego głównej części, zakończone niewielkimi piętrowymi budynkami, pomiędzy którymi biegły mury z wyniosłą bramą z żelaznymi kratami, tworząc w ten sposób okazały dziedziniec pałacu. Główny gmach i pawilony wieńczył wysoki barokowy dach mansardowy.

Po 1803 r. XII ordynat Stanisław Kostka Zamoyski przebudował pałac w stylu klasycystyczny. W 1821 roku pałac został sprzedany władzom państwowym. W 1831 r. przebudowano go na szpital wojskowy. Pałac został podwyższony, uproszczono jego dach, usunięto wiele elementów dekoracyjnych elewacji oraz wystroju wewnętrznego. Wewnątrz pałacu zaaranżowano niewielką kaplicę prawosławną.

Zachowały się oficyny pałacu oraz dziedziniec. W oficynie północnej w okresie międzywojennym działała drukarnia. Na skwerze przed pałacem w 2005 r. wzniesiono pomnik Jana Zamoyskiego.

Akademia Zamojska

Akademia Zamojska została założona w 1594 r. przez Jana Zamoyskiego. Otwarcie uczelni nastąpiło 15 marca 1595 roku. Akademia była czwartą wyższą uczelnią w granicach I Rzeczypospolitej, po krakowskiej, wileńskiej i królewieckiej. W akcie fundacyjnym Akademii z 1600 r. znalazły się słowa hetmana Jana Zamoyskiego „Takie są rzeczypospolite, jakie ich młodzieży chowanie”. Dzięki Akademii Zamość stał się na przełomie XVI i XVII w. ważnym ośrodkiem naukowym i kulturalnym. Istotną rolę przy jej oraz w pierwszym okresie jej działalności odegrał Szymon Szymonowicz. Akademia przyciągała głównie młodzież mieszczańską, szlachta stanowiła niewielki odsetek studentów. Po śmierci fundatora Akademia stopniowo zaczęła podupadać. W 1746 r. przeprowadzono reformę Akademii, co podniosło poziom nauczania. Po pierwszym

rozbiórce Polski, w 1784 r. została jednak zamknięta przez Austriaków. Utworzono tu Liceum Królewskie, przekształcone w czasach Księstwa Warszawskiego w Szkołę Wydziałową im. Zamoyskich, która w 1811 r. została przeniesiona do Szczebrzeszyna. Budynek szkoły przekształcono w koszary. W 1866 r., po likwidacji twierdzy, budynek ponownie zaczął pełnić funkcję szkoły. Przed wojną było tu gimnazjum, a po jej zakończeniu liceum ogólnokształcące. W 1919 r. powstał przy nim szkolny ogród zoologiczny, który zapoczątkował istnienie obecnego zamojskiego ogrodu zoologicznego. Budynek dawnej Akademii Zamojskiej powstał w latach 1639-1648 w stylu wczesno-barokowym, dzięki fundacji kanclerza wielkiego koronnego Tomasza Zamoyskiego. Autorami projektu byli Jan Jaroszewicz i Jan Wolff. Budynek w formie czworoboku z wewnętrznym dziedzińcem pierwotnie mieścił sale wykładowe, stancje, mieszkania profesorskie, bibliotekę i drukarnię. W latach 1752–1765 na polecenie Jana Jakuba Zamoyskiego gmach Akademii znacznie przebudowano w stylu późnego baroku i rokoka według projektu Jana Andrzeja Bema. Usunięto wówczas attyki i przebudowano dach na mansardowy. Elewacje uzyskały ciepłą jasnożółtą kolorystykę z czerwonymi lizenami i płycinami między i podokiennymi. Po przejęciu budynku przez wojsko w początkach XIX w. zamurowano arkady na dziedzińcu oraz usunięto wiele elementów dekoracyjnych, w tym fryz, portale, gzymsy, obramienia okienne. Natomiast sam korpus budynku nie uległ przekształceniom.

Arsenał (ul. Zamkowa)

Pierwotny budynek Arsenалу Zamojskiego zbudowano pod koniec XVI w. po północnej stronie pałacu. Nowy budynek wybudowano w I połowie XVII wieku w pobliżu bastionu III. W 1658 r. został zniszczony w wyniku pożaru. Na jego miejscu w latach siedemdziesiątych wzniesiono parterowy budynek o długości ponad 60 m. W czasach Królestwa kongresowego, w trakcie modernizacji zamojskiej twierdzy, Arsenał przebudowany został w stylu klasycystycznym, dobudowano drugą kondygnację, wprowadzono arkadowy portal i schody na piętro. Arsenał pełnił wówczas także funkcje aresztu, magazynów oraz stajni. Od 1984 r. mieści się w nim Muzeum Barwy i Oręża "Arsenał" będące oddziałem Muzeum Zamojskiego.

Katedra (d. kolegiata) pw. Zmartwychwstania Pańskiego i św. Tomasza Apostoła

Kościół został wzniesiony w stylu renesansowym na przełomie XVI i XVII w., według projektu Bernardo Morando. Obok kościoła usytuowana jest wolno stojąca dzwonnica.

Kolegiatę ufundował Jan Zamoyski. Na początku XVII w. ukończono wewnętrzny wystrój kościoła. Korpus kościoła ma charakter bazyliki, z wyższą nawą główną o sklepieniu kolebkowym oraz lunetami, oraz niższymi nawami bocznymi. Późnobarokowy ołtarz główny pochodzi z II połowy XVIII w. (pierwotny wczesnobarokowy ołtarz znajduje się w kościele pw. Przemienienia Pańskiego w Tarnogrodzie). W kościele znajduje się 9 kaplic, po 4 nawach bocznych, oraz jedna po prawej stronie prezbiterium. W kaplicy Zamoyskich (Ordynackiej) pw. Przemienienia Pańskiego znajduje się płyta nagrobna hetmana Jana Zamoyskiego. Pod nawą główną znajdują się krypty z trumnami Zamoyskich. Na jednym z filarów nawy głównej umieszczone jest epitafium Sz. Szymonowica. Kościół posiada 25-głosowe organy, z 1896 r.

W latach 1824-26 dokonano przebudowy kościoła pod kierunkiem gen. J. Mallet-Malletskiego. Elewacje zostały przebudowane w stylu klasycystycznym, zmieniono także wystrój kościoła. W 2010 r. rozpoczęto remont kościoła wraz z dzwonnica, który przywrócił jego formę sprzed przebudowy w latach 1824-26.

Kościół pw. św. Katarzyny

Kościół i klasztor reformatów powstał w latach 1680-86 według projektu Jana Michała Linka z fundacji Marcina Zamoyskiego oraz Hieronima Żaboklickiego. Pierwotnie świątynia była pw. św. Andrzeja. Kościół ma jedną nawę z chórem opartym o 3 arkady z kolumnami. Na wyposażenie składają się m.in. drewniane ołtarze, późnobarokowy obraz św. Katarzyny z I połowy XVIII wieku oraz rokokowe rzeźby. Po rozbiorach nastąpiła kasata klasztoru, który w 1806 r. zamieniony został na austriacki magazyn wojskowy. W okresie Królestwa Kongresowego klasztor został rozebrany, natomiast kościół przebudowany w stylu klasycystycznym. Kościół pełnił krótko funkcję teatru, lecz po renowacji w latach 1925–1926, w 1927 r. został ponownie konsekrowany jako kościół rektorski pw. św. Katarzyny. W kościele znajdują się relikwie św. Andrzeja Boboli, św. ojca Pio oraz marmurowy pomnik z urną z prochami zamordowanych przez Niemców profesorów i uczniów zamojskich szkół średnich. Pod koniec XX w. kościół został poddany renowacji i rewaloryzacji przywracającej pierwotną zewnętrzną formę kościoła.

Kościół franciszkanów pw. Zwiastowania NMP

Położony przy ul. S. Staszica i pl. Wolności barokowy kościół został wzniesiony w połowie XVII wieku w miejscu dawnego zajazdu rodziny Bernarda Moranda. Budowę rozpoczęto w 1637 r. i prowadzono pod kierunkiem Jana Wolffa, a później Jana Michała

Linka. Ukończony w roku 1685 kościół był największy w Zamościu, miał trzy nawy z półkolistym prezbiterium oraz dwie boczne kaplice. Wnętrze miało bogatą polichromię i wyposażenie. Klasztor zbudowano w miejscu dzisiejszego placu Wolności, a przy północno-zachodnim narożu klasztoru wzniesiono dzwonnice.

Po I rozbiore Austriacy dokonali kasaty klasztoru. W czasach Królestwa Kongresowego kościół został przekształcony w magazyn wojskowy. Wnętrze kościoła podzielono na kondygnacje. Klasztor i dzwonnica zostały rozebrane. W 1887 r. obniżono dach, rozebrano wysokie szczyty, zlikwidowano sklepienie nawy głównej, zastępując je płaskim stropem. W okresie II Rzeczypospolitej w budynku kościoła mieścił się Sejmik Powiatowy, muzeum i kino. Po wojnie w zachodniej części kościoła mieściło się Liceum Plastyczne. W latach 80. XX w. przeprowadzono odnowę elewacji. W 1993 r. kościół został zwrócony franciszkanom. W 2006 r. dokonano wyburzeń stropów wewnątrz świątyni i przywracając wnętrzu kościoła jednoprzestrzenność.

Kościół pw. św. Mikołaja (ul. T. Kościuszki/ul. Bazylińska)

Zbudowany w latach 1618–1631 na miejscu drewnianej cerkwi użytkowanej przez Greków wyznania prawosławnego. Kościół fundacji Tomasza Zamoyskiego wzniesiono według projektu Jana Jaroszewicza oraz Jana Wolffa. W latach 1690–1698 dobudowano od frontu późnobarokową ośmioboczną wieżę ze strzelnicami. W 1706 r. cerkiew przejęli bazylianie. W 1720 r. odbył się w niej synod zamojski bardzo istotny dla zbliżenia unitów z kościołem katolickim. W II połowie XVIII wieku przy kościele wybudowano klasztor bazylianów. Po powstaniu styczniowym, w 1864 r. władze carskie zdelegalizowały kościół unicki i dokonały kasaty klasztoru. W 1871 r. kościół został przejęty przez rosyjski Kościół prawosławny jako cerkiew pw. św. Mikołaja Cudotwórcy. Usunięto wówczas część elementów wystroju oraz postawiono cebulaste dachy hełmowe nad nawą oraz prezbiterium. Po I wojnie światowej kościół przejęli katolicy zmieniając patrona na św. Stanisława Kostkę, co doprowadziło do ponownych zmian w wystroju kościoła. W czasie II wojny światowej był krótko w rękach grekokatolików. W 1945 r. kościół przejęli redemptoryści i przywrócili wezwanie św. Mikołaja. We wnętrzu kościoła znajduje się cenne wyposażenie – późnorenesansowy portal z rozetami, barokowa kropielnica, chór muzyczny z 16-głosowymi organami oraz późnorenesansowe dekoracje, w tym polichromowane sztukaterie w sklepieniu nawy.

Infułatka (ul. Kolegiacka)

Dom infułatów, dziekanów zamojskich, wzniesiony został pod koniec XVI wieku. W I połowie XVII w. dobudowano wczesnobarokowy portal, z płaskorzeźbami oraz kolumnami doryckimi. Infułatka jest siedzibą Muzeum Sakralnego Katedry Zamojskiej w którego zbiorach znajdują się szaty i obiekty liturgiczne, relikwiarze.

Dawne Seminarium Duchowne (ul. Akademicka)

Zostało wzniesione w połowie XVII w. z fundacji Katarzyny z Ostrojskich Zamojskiej. Dwupiętrowy budynek posiada fasadę dzieloną pilastrami w tzw. wielkim porządku. Budynek użytkowany jest przez Wyższą Szkołę Zarządzania i Administracji.

Zespół poklasztorny klarysek (ul. T. Kościuszki)

Kościół pw. św. Anny wzniesiono ok. 1696 r. według projektu Jana Michała Linka w stylu barokowym. Fundatorką była Anna Franciszka z Gnińskich, żona Marcina Zamoyskiego. Jednonawowy korpus kościoła posiada wąskie prezbiterium od strony południowej. Elewacja frontowa oraz tylna ma zdobienia w formie pilastrów oraz szczytów. Dodatkowo na dachu wznosiła się niewielka wieża (sygnaturka).

W latach 1757-75 zbudowano klasztor według projektu Jerzego de Kawe, fundacji Jana Jakuba Zamoyskiego. Jednopiętrowy, połączony z kościołem od wschodu, ma trzy skrzydła.

Po przejęciu Zamościa przez Austrię w wyniku I rozbioru, w 1782 r. klasztor klarysek uległ kasacji i przeszedł w użytkowanie franciszkanów, a potem szarytek. W 1812 r. zamknięto kościół. W czasach Królestwa Kongresowego, w 1817 r. zespół klasztorny został przejęty przez polskie wojsko i wykorzystywany jako magazyn, stajnia i koszary, potem także jako lazaret. Ok. 1820 r. rozebrano szczyty i zdjęto sygnaturkę, a wnętrze kościoła podzielono na dwie kondygnacje.

Do 1918 r. klasztor pełnił funkcję koszar. Kościół od końca XIX w. był siedzibą klubu miejskiego. Po odzyskaniu niepodległości w klasztorze urządzono komisariat policji, natomiast w kościele na parterze siedzibę Powiatowej Kasy Oszczędności, a na piętrze salę widowiskową. W latach 1947–84 w zespole klasztornym miał siedzibę dom dziecka. W 1985 r. wyremontowano część wschodniego skrzydła klasztoru. W latach 2007–2009 przeprowadzono prace remontowe, w wyniku których przywrócono szczyty oraz sygnaturkę, dokonano renowacji i rewaloryzacji fasady oraz dachu. W 2010 r. w kościele urządzono salę koncertową, a w klasztorze sale dydaktyczne szkoły muzycznej

Twierdza Zamość

W pierwotnej formie twierdza powstała w latach 1580-1618 obejmując ufortyfikowaną siedzibę ordynata oraz miasto. Kompozycja twierdzy miała charakter zamknięty dośrodkowy. Składała się z obwodowo ułożonych siedmiu bastionów z orilionami w stylu nowowłoskim, połączonych ze sobą kurtynami, oraz fortyfikacji zewnętrznych. Cała twierdza otoczona była fosą. Posiadała oskarpowania zewnętrzne oraz kamienny kordon. Do twierdzy prowadziły trzy bramy: Lwowska, Lubelska i Szczebrzeska.

W latach 1809–1813 twierdza została zmodernizowana pod kierunkiem Jeana-Baptiste Malleta, późniejszego generała polskiego występującego pod nazwiskiem Jan Mallet-Malletski. Powiększono bastiony, wzniesiono nadszańce oraz strzałczany (niewielkie zewnętrzne szańce umożliwiające ostrzeliwanie ukrytych podejść nieprzyjaciela), rozbudowano zewnętrzne elementy fortyfikacji. Stara Brama Lubelska i Stara Brama Lwowska zostały zamurowane, a w nieco zmienionej lokalizacji (w połowie kurtyny) powstały nowe bramy. W 1820 r. rząd Królestwa Kongresowego wykupił Zamość z rąk XII ordynata Stanisława Kostki Zamoyskiego, i w 1821 r. rozpoczął dalszą przebudowę twierdzy w oparciu o plany generała Malletskiego. Wał u podstawy został poszerzony do 25-30 m, zbudowano wzdłuż wałów kurtynowych galerie z otworami strzelniczymi dla broni ręcznej. Wzniesiono raweliny oraz przeciwstraże. W fosach wzniesiono 5 murykowanych kojców. Wykonano system zewnętrznych dzieł obronnych, ziemne raweliny i słończoła. Pół kilometra na południe od głównego obwodu fortyfikacji wzniesiono Rotundę o średnicy 54 m. W promieniu 1 200 m od murów twierdzy wyburzono wszystkie budowle, a w promieniu 2 400 wprowadzono zakaz stawiania budowli trwałych. Wiele budynków w mieście (pałac ordynacki, kościół pofranciszkański, ratusz, kolegiata, a także niektóre kamienice) zostało przekazanych wojsku. W 1830 r. pod kierunkiem Ignacego Prądzyńskiego zbudowano blokhauz przy Bramie Szczebrzeskiej, a przy Bramie Lubelskiej szaniec otoczony fosą.

Spośród budynków i fortyfikacji dawnej twierdzy zachował się m.in. bastion VII (ul. W. Łukasińskiego), dwa nadszańce, Brama Szczebrzeska (ul. Szczebrzeska), Stara Brama Lwowska (ul. W. Łukasińskiego/ul. Partyzantów), Nowa Brama Lwowska (ul. Okopowa/ul. Partyzantów), Stara Brama Lubelska (ul. Królowej Jadwigi), Nowa Brama Lubelska (ul. W. Łukasińskiego), furta wodna z poterną (ul. B. Moranda), kojec (przy Starej Bramie Lubelskiej), prochownia koło Arsenалу (ul. Zamkowa), kazamaty bastionów I, II i VI oraz Rotunda.

Rotunda Zamojska

Została wzniesiona w latach 1825 - 31 ok. 500 m na południe od głównego obwodu fortyfikacyjnego twierdzy, z którym połączona była drogą osłoniętą wałami i fosą. Rotunda ma formę grubego pierścienia o średnicy 54 m przykrytego warstwą ziemi, otwartego od strony Starego Miasta, o grubych ceglano-kamiennych ścianach. W ścianach zewnętrznych wybite były okna służące jako otwory strzelnicze.

Podczas okupacji Niemcy utworzyli w Rotundzie obóz przejściowy dla aresztowanej inteligencji i członków konspiracji. W latach 1942-43, w czasie wysiedleń i pacyfikacji Zamojszczyzny Niemcy przeprowadzali w Rotundzie masowe egzekucje, w których zamordowano ok. 8 tysięcy osób. Prochy zamordowanych zrzucano do fosy. Po uwolnieniu miasta spod okupacji niemieckiej utworzono tu cmentarz z grobami ofiar. W 1947 r. utworzono tu Muzeum Martyrologii Zamojszczyzny - Rotunda.

Stara Brama Lubelska (ul. Akademicka/ul. Królowej Jadwigi)

Zbudowana w latach 1582 - 85 między bastionami IV i V na początku wieku XVII została zamurowana na pamiątkę wjazdu Stefana Batorego oraz wprowadzonego do twierdzy arcyksięcia Maksymiliana Habsburga wziętego do niewoli pod Byczyną. W 1790 r. otwarto bramę, lecz została ona ponownie zamurowana w latach 20. XIX wieku. Po likwidacji twierdzy w 1866 r. częściowo zburzona, zrekonstruowana w II połowie XX w. Przy bramie zachowały się fragmenty kurtyn. Po zewnętrznej stronie ozdobiona jest płaskorzeźbami oraz inskrypcjami. W latach 2007-2009 brama została poddana renowacji w ramach projektu „Konserwacja, renowacja i adaptacja na cele kultury zespołów fortyfikacji Starego Miasta w Zamościu”.

Nowa Brama Lubelska (ul. W. Łukasińskiego)

Powstała w latach 1821-22 po zamurowaniu Starej Bramy Lubelskiej, pomiędzy bastionami V i VI. Od strony wewnętrznej ma 3 wejścia w formie arkad – pośrodku brama wjazdowa oraz dwa mniejsze wejścia do wnętrza fortecznych. Po stronie zewnętrznej brama jest ozdobiona płaskorzeźbami przedstawiającymi gałęzie dębowe. W latach osiemdziesiątych XX wieku zrekonstruowano drewniany most nad dawną fosą. Przy bramie zachowały się fragmenty kurtyn. Po wojnie brama pełniła funkcję dworca autobusowego. W latach 2007-2009 Nowa Brama Lubelska, podobnie jak Stara, została poddana renowacji w ramach projektu „Konserwacja, renowacja i adaptacja na cele

kultury zespołów fortyfikacji Starego Miasta w Zamościu”. Obecnie w bramie mieści się restauracja „Bastion”.

Stara Brama Lwowska (ul. W. Łukasińskiego/ul. Partyzantów)

Została wzniesiona w latach 1597-99 w stylu manierystycznym przy bastionie VII. Brama od strony zewnętrznej jest zwieńczona trójkątnym szczytem oraz ozdobiona płaskorzeźbami przedstawiającymi św. Tomasza Apostoła klękającego przy Jezusie Zmartwychwstałym oraz dwoma kartuszami z herbem Jelita. W 1821 r. została zamurowana w trakcie modernizacji twierdzy. Brama została przebita i otwarta dla ruchu przed wojną.

Nowa Brama Lwowska (ul. Okopowa/ul. Partyzantów)

Brama została wzniesiona w stylu klasycystycznym na początku lat 20. XIX wieku, w trakcie modernizacji twierdzy. W łuku przejścia bramnego znajduje się płaskorzeźba z inicjałami króla polskiego i cesarza rosyjskiego Aleksandra I na tle promieniującego słońca. Po likwidacji twierdzy w 1866 r. rozebrano przylegające do bramy wały kurtynowe. Arkadowe przejście bramy zostało zamurowane. W przylegającym do bramy budynku mieściła się pierwsza elektrownia w Zamościu. Współcześnie w bramie ma siedzibę Orkiestra Symfoniczna im. K. Namysłowskiego (dawna Polska Orkiestra Włościańska).

Brama Szczebrzeska (ul. Szczebrzeska)

Zbudowana na początku XVII w. w stylu manierystycznym przy południowej linii fortyfikacji umożliwiała wyjście z miasta w kierunku zachodnim. Została przebudowana w II połowie XVIII w. Uzyskała wówczas rokokowe atyki oraz została przyozdobiona rzeźbami św. Floriana św. Michała Archanioła. W latach 20. XIX w. została przebudowana w stylu klasycystycznym. W 1866 r. przejazd bramny został zamurowany. W kazamatach bramy oraz przy nadszańcu bastionu VII, obok Starej Bramy Lwowskiej, więziono w latach 1824–25 Waleriana Łukasińskiego, twórcę Wolnomularstwa Narodowego i Towarzystwa Patriotycznego. W okresie międzywojennym mieścił się tu hotel „Sejmikowy”. Po wojnie był tu komisariat milicji. W latach 2007-2009 została poddana renowacji w ramach projektu „Konserwacja, renowacja i adaptacja na cele kultury zespołów fortyfikacji Starego Miasta w Zamościu”.

Synagoga (ul. L. Zamenhofa/ul. Bazylińska)

Synagoga została wzniesiona w latach 1610-1620 przez Żydów sefardyjskich. Budynek późnorennesansowy na planie kwadratu, zwieńczony attyką, został w drugiej połowie XVII w. powiększony o dwie przybudówki, mieszczące tzw. babiniec, otwarte okratowanymi oknami na główną salę modlitewną. W XVIII w. połączono synagogę przedsionkiem z domem kahalnym. Wejście do głównej sali modlitewnej jest obramione kamiennym renesansowym portalem. We wnętrzach zachowała się późnorennesansowa szafa ołtarzowa (Aron ha-kodesz) z pierwszej połowy XVII w. oraz dekoracje stiukowe i sztukateryjne z rozetami i malowidłami na ścianach i sklepieniach.

Podczas okupacji Niemcy częściowo zniszczyli synagogę (m.in. rozebrali babiniec północny), przekształcając ją w warsztaty stolarskie. W latach 1948-1950 przeprowadzono remont, a w latach 1967-1972 odbudowano babiniec północny oraz attykę, rozebraną w XVIII wieku. Od 1958 w budynku synagogi miała siedzibę Biblioteka Miejska. W 2005 r. synagogę przekazano Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego. W 2011 r. otwarto w budynku synagogi Centrum "Synagoga" z Multimedialnym Muzeum Żydów Zamościa i Okolic oraz punkt informacyjno-kulturalny Szlaku Chasydzkiego.

Dom kahalny (ul. L. Zamenhofa)

Zbudowany w XVII w. obok synagogi w XVIII w. został połączony z synagogą dobudowanym przedsionkiem. Dom kahalny mieścił biura gminy żydowską, rabina oraz szkołę żydowską. Po wojnie służył jako dom wycieczkowy PTTK.

Mykwa (ul. L. Zamenhofa)

Budynek mykwy (ze zbiornikiem z bieżącą wodą służącym do obmywania nieczystości rytualnej) zbudowano w połowie XVIII wieku. Około 1877 r. został przebudowany. Mykwa ma dwie kondygnacje przykryte kolebkowym sklepieniem. Zachowała oryginalną zewnętrzną formę. Przez pewien czas w budynku działał klub jazzowy.

Kompleks koszarowy na Przedmieściu Lubelskim (ul. Koszary)

Zespół koszarowy został zbudowany przez władze carskie na terenie o powierzchni ponad 40 ha w latach 1905-11 dla 66 Butyrskiego Pułku Piechoty. Ulice zespołu wytyczone są w sposób regularny, budynki jedno- i dwukondygnacyjne z czerwonej cegły, cechują się jednolitym stylowo wystrojem. Niewielka ich część jest otynkowana na

jasnożółto lub brązowo. Na terenie koszar w czasie ich budowy zostały przeprowadzone duże nasadzenia drzew, tworząc m.in. park od ulicy Marszałka Piłsudskiego.

W 1919 r. koszary zostały przejęte przez wojsko polskie. Po wojnie miał w nich siedzibę garnizon wojsk lotniczych, a w latach 1951-95 Techniczna Szkoła Wojsk Lotniczych. Obecnie stacjonuje tu 3 Batalion Zmechanizowany 1 Warszawskiej Brygady Pancernej im. T. Kościuszki w Warszawie.

Kościół św. Michała Archanioła (ul. Koszary/ Marszałka Piłsudskiego)

Cerkiew garnizonowa została wzniesiona w bizantyńsko-rosyjskim stylu w 1911 r. z cegły. W 1919 r., w związku z przejęciem zespołu koszarowego przez wojsko polskie, kościół został przebudowany, m.in. usunięto kopułę nad nawy głównej, zastąpioną dachem czterospadowym.

3.2.3. ZABYTKI NIERUCHOME Z TERENU MIASTA ZAMOŚĆ WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO¹

Do rejestru zabytków województwa lubelskiego wpisano dotychczas 116 obiektów z terenu Zamościa. Karty adresowe zabytków rejestrowych zostały opracowane w 2013 r.

3.2.4. OBIEKTY WŁĄCZONE DO GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW²

Do Gminnej Ewidencji Zabytków Miasta Zamościa zostało włączonych 248 budynków. Karty adresowe zabytków włączonych do Gminnej Ewidencji Zabytków zostały opracowane w 2013 r.

3.2.5. ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE³

1. Definicja zabytku archeologicznego i metody ewidencjonowania

Zabytek archeologiczny, to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów, bądź ich śladów lub zabytek ruchomy, będący tym wytworem (art. 3 pkt. 4 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. Nr 162, poz. 1568 ze zmianami)

Zabytki archeologiczne są częścią dziedzictwa kulturowego. Na zasób zabytków archeologicznych składają się zarówno tzw. stanowiska archeologiczne – warstwy kulturowe i obiekty archeologiczne, jak i ruchome zabytki z nich pochodzące i skarby. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. 96.120.564 ze zmianami) uznaje je za źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”.

---

¹ Lista zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwa lubelskiego w załączniku - A. Wilk, *Miasto Zamość – zabytki rejestrowe*, 2013.

² Lista zabytków nieruchomych włączonych do Gminnej Ewidencji Zabytków w załączniku – A. Wilk, *Gminna Ewidencja Zabytków*, 2013.

³ Lista stanowisk archeologicznych włączonych do Gminnej Ewidencji Zabytków w załączniku – A. Wilk, *Miasto Zamość – Gminna Ewidencja Zabytków - stanowiska archeologiczne*, 2013

Podstawową metodą ewidencjonowania stanowisk archeologicznych jest ogólnopolski program badawczo – konserwatorski Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). Systematyzuje on dotychczasowy zasób wiedzy o rozpoznaniu archeologicznym terenu, poprzez prospekcję terenową oraz uwzględnianie informacji zawartych w archiwach, zbiorach muzealnych, instytucjach i publikacjach. Metoda AZP pozwala na dokładne rozpoznanie zasobów archeologicznych, daje wiedzę o intensywności osadnictwa w kolejnych epokach. Dane te wykorzystywane są również w bieżących działaniach konserwatorskich. Należy jednak pamiętać, że zbiór dokumentacji AZP, jest otwarty i ciągle uzupełniany. Do zbioru włączane są informacje o wszystkich sukcesywnie odkrywanych reliktach przeszłości niezależnie od charakteru badań, a także wszystkie bieżące informacje weryfikujące lub uzupełniające dotychczasowe dane. W ten sposób dokumentacja stanowisk archeologicznych utworzona tą metodą jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych, wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych może nie odpowiadać dokładnie zasięgowi faktycznego występowania reliktyw pod nowożytną warstwą użytkową. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, może bowiem okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska.

2. Zagrożenia i formy ochrony

W myśl art. 6 pkt 3 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne – bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece. Celem ochrony stanowiska archeologicznego jest niedopuszczenie do zniszczenia nawarstwień kulturowych. Gmina Zamość jest bardzo atrakcyjnym obszarem dla inwestorów, z uwagi na rozbudowane zaplecze infrastrukturalne, duży potencjał ludnościowy oraz bliskie sąsiedztwo z Warszawą. Inwestycje budowlane i przemysłowe (zwłaszcza rozwój budownictwa mieszkaniowego i przemysłowego oraz budowa dróg), nielegalna eksploatacja piasnic i żwirowni jak również intensywna działalność rolnicza, zwłaszcza głęboka orka, niszczą bezpowrotnie substancję zabytkową. W przypadku zabytków archeologicznych oznacza to utratę podstawowego źródła wiedzy o historii danego stanowiska gdyż nie jest możliwe odtworzenie danych. W przypadku podejmowania jakiegokolwiek działalności inwestycyjnej w obrębie stanowisk archeologicznych inwestor zobowiązany jest do przeprowadzenia na swój koszt badań archeologicznych (wraz z ich dokumentacją) w formie nadzoru przy

robotach ziemnych lub wyprzedzających inwestycję ratowniczych badań wykopaliskowych, w zależności od zakresu prac i stopnia naruszenia zabytkowych struktur. Badania archeologiczne prowadzone są przez dyplomowanego archeologa na podstawie zezwolenia wydanego przez Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, mówi m.in., że „przedmioty będące zabytkami archeologicznymi, odkrytymi przypadkowo albo pozyskanymi w wyniku badań archeologicznych, stanowią własność Skarbu Państwa”, nakłada również obowiązek niezwłocznego powiadamiania służb konserwatorskich w przypadku odkrycia lub znalezienia przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem. Procedury postępowania związane ze znaleziskami archeologicznymi określa art. 32 i art. 33 w/w ustawy.

W mieście Zamość do Gminnej Ewidencji Zabytków włączono 44 stanowiska archeologicznych. Karty adresowe stanowisk archeologicznych włączonych do Gminnej Ewidencji Zabytków zostały opracowane w 2013 r.

4. ANALIZA STRATEGICZNA SWOT

Perspektywy rozwoju pod kątem wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego miasta – mocne i słabe strony oraz wynikające stąd szanse i zagrożenia dla ochrony środowiska kulturowego

Mocne strony	Słabe strony	Szanse	Zagrożenia
Obecność Zamościa na Światowej Liście Dziedzictwa Kulturowego UNESCO oraz na liście Pomników Historii	Zbyt mała świadomość korzyści wynikających z zabytkowego charakteru miasta wśród jego mieszkańców	Możliwość uczynienia z miasta ważnego centrum turystycznego i kongresowego	Niewystarczająca, promocja atrakcji kulturalnych i turystycznych wśród mieszkańców i turystów spoza miasta
Wybitne walory zespołu zabytkowego Zamościa	Krótki sezon turystyczny	Możliwość korzystania ze środków europejskich	Brak systemowych rozwiązań dotyczących finansowania rewaloryzacji z budżetu miasta
Ponad sto obiektów wpisanych do rejestru zabytków	Małe zainteresowanie mieszkańców korzystaniem z terenów rekreacyjnych,	Pokazanie mieszkańcom korzyści, jakie mogą oni i miasto uzyskać w wyniku realizacji projektów rewitalizacyjnych	
Kilkaset zabytków włączonych do Gminnej Ewidencji Zabytków		Stworzenie produktu turystycznego, który łączyłby walory Zamościa oraz	
Wiele atrakcyjnych imprez kulturalnych i sportowych	Niewielka liczba tanich hoteli i pensjonatów	Roztocza, w tym Roztoczańskiego Parku Narodowego,	
Instytucje kultury – Orkiestra Symfoniczna			

<p>im. Karola Namysłowskiego; Biuro Wystaw Artystycznych – Galeria Zamojska; Muzeum Zamojskie wraz z Muzeum Fortyfikacji i Broni w obrębie Bastionu II i Arsenалу</p> <p>Dobra baza noclegowa</p> <p>Ogród zoologiczny</p> <p>Położenie na Roztoczu w bliskim sąsiedztwie Lwowa</p>	<p>Brak obiektów o funkcji widowiskowej</p>	<p>Obniżenia i zwolnienia podatkowe wobec właścicieli nieruchomości zabytkowych oraz firm z branży turystycznej, wystawienniczej i kulturalnej</p> <p>Bliskość Lublina i Lwowa</p>	
---	---	--	--

5. CELE I DZIAŁANIA W ZAKRESIE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO NA LATA 2015-2018 DLA MIASTA ZAMOŚĆ

Zgodnie z przytoczonymi wyżej przepisami ustawowymi ochrona zabytków należy do zadań własnych miasta. Wiążące dla miasta są ustalenia w zakresie ochrony środowiska kulturowego wynikające z prawa lokalnego. Ustalone poniżej priorytety, cele strategiczne i wynikające z nich cele operacyjne oraz kierunki działania wyznaczają politykę gminy w zakresie ochrony zabytków na lata 2015-2018.

5.1. PRIORYTETY I CELE OPERACYJNE

PRIORYTET 1. ZACHOWANIE I OCHRONA STAREGO MIASTA – MIEJSCA WPISANEGO NA LISTĘ ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA UNESCO

CEL OPERACYJNY 1.1. PRZYWRÓCENIE WARTOŚCI PODSTAWOWYM ELEMENTOM UKŁADU URBANISTYCZNEGO STAREGO MIASTA ORAZ POSZCZEGÓLNYM OBIEKTOM

CEL OPERACYJNY 1.2. WSPARCIE ORGANIZACYJNE I FINANSOWE PROJEKTÓW REWALORYZACJI OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH NIEBĘDĄCYCH WŁASNOŚCIĄ MIASTA ZAMOŚĆ

CEL OPERACYJNY 1.3. WDROŻENIE NARZĘDZI ZARZĄDZANIA DZIEDZICTWEM KULTUROWYM I MONITORINGU DÓBR ZGODNIE Z WYTYCZNYMI UNESCO

**PRIORYTET 2. UTRZYMANIE I WYEKSPONOWANIE ZASOBÓW
DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POZA OBSZAREM
WPISU NA LISTĘ ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA
UNESCO**

CEL OPERACYJNY 2.1. OPRACOWANIE PROJEKTU ORAZ
UZYSKANIE FINANSOWANIA, A NASTĘPNIE REALIZACJA
INWESTYCJI TZW. „WIELKIEJ ZALEWY”

CEL OPERACYJNY 2.2. OCHRONA OBIEKTÓW UJĘTYCH
W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW ORAZ OBSZARÓW
WYNIKAJĄCA Z MPZP

**PRIORYTET 3. USPRAWNIENIE ORAZ WDROŻENIE FINANSOWYCH
I PRAWNYCH MECHANIZMÓW DOTYCZĄCYCH
OCHRONY ZABYTKÓW**

CEL OPERACYJNY 3.1. WPROWADZENIE ROZWIĄZAŃ
SYSTEMOWYCH FINANSOWANIA OCHRONY ZABYTKÓW
BĘDĄCYCH WŁASNOŚCIĄ MIASTA ZAMOŚĆ

CEL OPERACYJNY 3.2. OPRACOWANIE PROGRAMU
ZWOLNIEŃ OD PODATKU OD NIERUCHOMOŚCI DLA
BUDYNKÓW WŁĄCZONYCH DO GMINNEJ EWIDENCJI
ZABYTKÓW NIE BĘDĄCYCH WŁASNOŚCIĄ MIASTA,
POD WARUNKIEM WŁAŚCIWEGO UTRZYMANIA
ORAZ KONSERWACJI

CEL OPERACYJNY 3.3. OPRACOWANIE I WDROŻENIE
PROGRAMU SPRZEDAŻY OBIEKTÓW DO REMONTU I TERENÓW
POD BUDYNKI PLOMBOWE NA STARYM MIEŚCIE
(NA PODSTAWIE ZAPISÓW MIEJSCOWEGO PLANU
ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO)

PRIORYTET 4. PODNOSZENIE ŚWIADOMOŚCI SPOŁECZEŃSTWA I PROMOCJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

CEL OPERACYJNY 4.1. EDUKACJA I POPULARYZACJA WIEDZY
O DZIEDZICTWIE KULTUROWYM MIASTA

CEL OPERACYJNY 4.2. PROMOCJA DZIEDZICTWA
KULTUROWEGO

5.2. CELE I DZIAŁANIA USTALANE W PROGRAMIE OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA ZAMOŚĆ NA LATA 2015-2018

5.2.1. PRIORYTET 1. ZACHOWANIE I OCHRONA STAREGO MIASTA – MIEJSCA WPISANEGO NA LISTĘ ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA UNESCO

Cel operacyjny 1.1. Przywrócenie wartości podstawowym elementom układu urbanistycznego oraz poszczególnym obiektom	
Uzupełnienie zakończonych inwestycji: Dokończenie prac z zakresu projektu „Zamość miasto UNESCO, Pomnik Historii RP produktem turystycznym polskiej gospodarki”	Prace konserwatorskie w Lapidarium, w prawym barku Bastionu III (wraz z udostępnieniem turystycznym)
	Prace remontowe poterny w Bastionie II od strony ul. Kolegiackiej
	Rekonstrukcja poterny w Kurtynie III – IV (wyprowadzenie ruchu pieszego z ul. Zamkowej na przedpole Twierdzy)
	Wyposażenie kazamaty wschodniej w Bastionie I
	Remont drewnianego mostu oraz rawelinu przed Bramą Lubelską Nową
Realizacja rewaloryzacji Akademii Zamojskiej	Zdobycie zewnętrznego dofinansowania na rewaloryzację Akademii

Opracowanie projektu „Rewaloryzacja Pałacu Zamoyskich” wraz z Placem Broni	Opracowanie programu funkcjonalno – użytkowego Pałacu
	Przekazanie obiektu na rzecz Miasta
	Wykonanie badań uzupełniających: architektonicznych, archeologicznych i na występowanie polichromii
	Opracowanie dokumentacji technicznej na podstawie <i>Studium Architektoniczno - Konserwatorskiego Pałacu Zamoyskich</i> autorstwa: mgr inż. arch. Andrzeja Cygnarowskiego i mgr Urszuli Fideckiej oraz wyników badań
	Zdobycie zewnętrznego dofinansowania na rewaloryzację założenia pałacowego
Kurtyna I-VII	Wykonanie projektu zmiany ruchu samochodowego w obrębie Starego Miasta – likwidacja przejazdu tranzytowego ulicą Łukasińskiego, w tym likwidacja ronda ul. Partyzantów /ul.Łukasińskiego/ul.Okopowa, a docelowo likwidacja ronda ul. Piłsudskiego/ul. Akademicka/ul.Łukasińskiego
	W perspektywie: remont Bram Lwowskich z realizacją muru kurtyny między bramami oraz mostami na podstawie koncepcji <i>Rekonstrukcja muru kurtyny z podwalnią pomiędzy Bramą Starą Lwowską i Bramą Lwowską Nową</i> autorstwa mgr arch. inż. Jana Burmasa
Prace remontowo – modernizacyjne infrastruktury technicznej	Remonty fragmentów ulic: Staszica, Kościuszki, Żeromskiego, Bazylikańskiej, Greckiej, Okopowej oraz placów: Stefanidesa, Wolności wraz z wymianą fragmentów sieci i przyłączy
Prace remontowo – konserwatorskie kamienic	Remonty elewacji kamienic w blokach: VI, VII, VIII, XX oraz Ia
	Inwentaryzacja i badania kamienicy: Staszica 3/ Żeromskiego 2 (blok XII)
	Prace konserwatorskie detalu kamiennego i stiukowego elewacji kamienic
Prace remontowo – modernizacyjne przestrzeni publicznych	Wykonanie zagospodarowania podwórek bloków: VI, VII, XX wraz z małą architekturą i zielenią
	Opracowanie i wdrożenie projektu organizacyjnego segregowania i gromadzenia odpadów komunalnych na Starym Mieście, w tym realizacja osłon śmietników

Poszerzanie specjalistycznej wiedzy o mieście światowego dziedzictwa i jego poszczególnych zabytkach	Specjalistyczne rozpoznanie badawcze obiektów związane z przygotowywanym procesem inwestycyjnym (Pałac Zamoyskich, Studnia na Rynku Wielkim, Zamczysko)
Cel operacyjny 1.2. Wsparcie organizacyjne i finansowe projektów rewaloryzacji obiektów zabytkowych niebędących własnością Miasta Zamość	
Remonty Kościołów i innych obiektów parafialnych wpisanych do rejestru zabytków	Udzielanie dotacji na rewaloryzację Kościoła pw. Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny (Kościół Franciszkanów)
	Udzielanie dotacji na remonty i prace konserwatorskie: kościoła pw. Św. Katarzyny, kościoła pw. Św. Mikołaja, Wikarówki
Remonty konserwatorskie obiektów prywatnych	Udzielanie dotacji na rewaloryzację prywatnych obiektów znajdujących się na Starym Mieście: Generałówka, Zamenhofska 20, Wozownia
	Informowanie właścicieli zabytków wpisanych do rejestru zabytków o możliwościach dotacji ze środków miejskich oraz o innych możliwościach wsparcia finansowego
Cel operacyjny 1.3. Wdrożenie narzędzi zarządzania dziedzictwem kulturowym i monitoringu dóbr zgodnie z wytycznymi UNESCO	
Monitoring Miejsca UNESCO	Monitorowanie stanu zachowania zabytków i układu urbanistycznego Starego Miasta wg opracowanego planu monitoringu (na podstawie Deklaracji Wyjątkowej Uniwersalnej Wartości)
Opracowanie Planu Zarządzania	Opracowanie i wdrożenie Planu Zarządzania Starym Miastem w Zamościu – wynikające z zobowiązań nałożonych przez Komitet Światowego Dziedzictwa UNESCO
Raport UNESCO	Uczestniczenie w warsztatach i realizacji cyklicznego Raportu UNESCO w 2018 r. w ramach reprezentowania Miejsca wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO
Opracowanie Planu Rewaloryzacji	Opracowanie Planu rewaloryzacji, prac remontowych i konserwatorskich Starego Miasta: plan perspektywiczny, czteroletni, roczny

5.2.2. PRIORYTET 2. UTRZYMANIE I WYEKSPONOWANIE ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POZA OBSZAREM WPISU NA LISTĘ ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA UNESCO

Cel operacyjny 2.1. Opracowanie projektu oraz uzyskanie finansowania, a następnie realizacja inwestycji tzw. „Wielkiej Zalewy”	
Procedury wstępne, przed realizacją Projektu	Wprowadzenie ustaleń planistycznych umożliwiających realizację projektu
	Opracowanie dokumentacji technicznej na podstawie „Koncepcji architektoniczno – krajobrazowej terenów pofortecznych południowego przedpoła Twierdzy Zamość” autorstwa: zespołu autorskiego pod kierunkiem dr hab. inż. arch. Z. Myczkowskiego, prof. Politechniki Krakowskiej
	Zdobycie zewnętrznego dofinansowania na realizację inwestycji
Realizacja rozłożona na dłuższy okres czasu	Działania promujące projekt
	Realizacja inwestycji „Wielka Zalewa”
Cel operacyjny 2.2. Ochrona obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków oraz obszarów wynikająca z MPZP	
Ochrona obiektów ujętych w Ewidencji Zabytków nie będących własnością Miasta Zamość	Udzielanie dotacji z budżetu miasta na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na terenie gminy miejskiej Zamość nie stanowiących jej własności
	Udzielenie dotacji na remont ogrodzenia cmentarza parafialnego Parafii Zmartwychwstania Pańskiego oraz Św. Tomasza Apostoła
	Uświadamianie społeczeństwa w zakresie posiadania obiektów wartościowych ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków
Ochrona obiektów ujętych w Ewidencji Zabytków będących własnością Miasta Zamość	Remonty historycznych traktów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków (nawierzchnie oraz pierzeje ulic): ul. Szczepzaska, ul. Piłsudskiego, ul. Partyzantów i ul. Lwowska
	Remonty kapliczek: Kaplica Matki Bożej Królowej Polski przy ul. Hrubieszowskiej, Krzyż choleryczny przy ul. Szczepzaskiej
	Rewitalizacja przestrzeni publicznej poza Starym Miastem: dwie kwarty Rynku Nowego Miasta

5.2.3. PRIORYTET 3. USPRAWNIENIE ORAZ WDROŻENIE FINANSOWYCH I PRAWNYCH MECHANIZMÓW DOTYCZĄCYCH OCHRONY ZABYTKÓW

Cel operacyjny 3.1. Wprowadzenie rozwiązań systemowych finansowania ochrony zabytków będących własnością Miasta Zamość	
Działania organizacyjne Miasta w zakresie ochrony zabytków	Utworzenie jednostki zajmującej się dokumentacją, finansami, monitorowaniem oraz utrzymaniem zabytków
	Utworzenie stałej pozycji w budżecie finansującej remonty i systematyczne utrzymanie struktury zabytkowej
Wspólne planowanie i wykorzystanie budżetów jednostek organizacyjnych Urzędu Miasta Zamość	Budżet Wydziału Gospodarki Komunalnej i Ochrony Środowiska: utrzymanie i modernizowanie terenów, gospodarka zielenią
	Budżet Zakładu Gospodarki Lokalowej: remonty bieżące kamienic na Starym Mieście
	Budżet Przedsiębiorstwa Gospodarki Komunalnej: remont i wymiana infrastruktury podziemnej – sieci i przyłączy wodno-kanalizacyjnych
	Budżet Zarząd Dróg Grodzkich: remonty ulic na Starym Mieście, remonty dróg historycznych traktów
Cel operacyjny 3.2. Opracowanie programu zwolnień od podatku od nieruchomości dla budynków włączonych do Gminnej Ewidencji Zabytków nie będących własnością Miasta, pod warunkiem właściwego utrzymania oraz konserwacji	
Cel operacyjny 3.3. Opracowanie i wdrożenie programu sprzedaży obiektów do remontu i terenów pod budynki plombowe na Starym Mieście (na podstawie zapisów Miejsowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego)	

5.2.4. PRIORYTET 4. PODNOSZENIE ŚWIADOMOŚCI SPOŁECZEŃSTWA I PROMOCJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Cel operacyjny 4.1. Edukacja i popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym Miasta	
Poszerzanie ogólnej wiedzy o mieście światowego dziedzictwa	Wprowadzenie pracowników Urzędu Miasta oraz jednostek podległych w zagadnienia związane z ochroną dziedzictwa kulturowego Miasta
	Poszerzanie zakresu wiedzy o mieście o informacje o Twierdzy Zamość w formie cyklicznych warsztatów organizowanych przy udziale Zamojskiego Bractwa Rycerskiego
	Organizowanie cyklicznych spotkań prezentujących zabytki i zamierzenia inwestycyjne dot. Starego Miasta
	Organizowanie konkursów artystycznych poruszających tematykę zabytków
Cel operacyjny 4.2. Promocja dziedzictwa kulturowego	
Promocja produktu turystycznego POIG i POIS	Wykonanie folderów informacyjnych z rodzajami szlaków oraz trasami zwiedzania
	Wprowadzenie zaprojektowanych tras do programu oprowadzania przez zamojskich przewodników
Promocja dziedzictwa kulturowego przez wydawnictwa	Opracowanie przewodnika uwzględniającego trasy zwiedzania – szlaki turystyczne na terenach pofortecznych Twierdzy Zamość
	Publikacja wydawnictw poświęconych zabytkom, ludziom związanym z Miastem itp.
Organizacja wielkoskalowych imprez	Organizacja imprez plenerowych (rycerskich)
	Organizacja dorocznych obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa
Współpraca ze środowiskami naukowymi	Reaktywacja <i>Zamojskiej Teki Konserwatorskiej</i>
	Konferencje i sesje naukowe poruszające tematykę konserwatorską oraz rewitalizację obiektów światowego dziedzictwa
	Współpraca ze Stowarzyszeniem <i>Forte Cultura</i> w zakresie szerszej promocji obiektów pofortecznych

5.3. MONITORING REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zgodnie z Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wójt/burmistrz/prezydent ma obowiązek sporządzania, co dwa lata sprawozdań z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami i przedstawiania go do akceptacji przez Radę Miasta.

Wyniki osiągnięte przy realizacji Programu Opieki nad Zabytkami powinny być oceniane na podstawie stopnia realizacji działań wyszczególnionych powyżej.

5.4. INSTRUMENTARIUM GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

5.4.1. INSTRUMENTY PRAWNE:

- 1) przepisy ustawowe
- 2) programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.
- 3) miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego;
- 4) wynikające z przepisów ustawowych dokumenty wydawane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków;

5.4.2. INSTRUMENTY KOORDYNACJI:

- 1) strategia rozwoju miasta;
- 2) plany rozwoju lokalnego;
- 3) programy rozwoju infrastruktury miasta;
- 4) programy ochrony środowiska przyrodniczego;
- 5) programy prac konserwatorskich;
- 6) studia i analizy, koncepcje;
- 7) plany rewitalizacji;
- 8) umowy i porozumienia;
- 9) kontrakty;
- 10) prowadzenie instytucji, w tym tworzenie podmiotów prawnych;
- 11) współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków
- 12) współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego

- 13) współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi;
- 14) współpraca z diecezją w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

5.4.3. INSTRUMENTY FINANSOWE:

- 1) dotacje;
- 2) subwencje;
- 3) dofinansowania;
- 4) nagrody;
- 5) zachęty finansowe;
- 6) zbiórki społeczne;
- 7) programy operacyjne uwzględniające finansowanie z funduszy Wspólnoty Europejskiej.

5.4.4. INSTRUMENTY SPOŁECZNE:

- 1) pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego;
- 2) edukacja kulturowa;
- 3) informacja nt. znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju miasta;
- 4) współdziałanie z organizacjami społecznymi;

5.4.5. INSTRUMENTY KONTROLNE:

- 1) monitoring stanu środowiska kulturowego;
- 2) aktualizacja bazy danych geodezji i gospodarki gruntami, infrastruktury technicznej, stanu zagospodarowania przestrzennego miasta, stanów technicznych obiektów zabytkowych, poziomu bezrobocia;